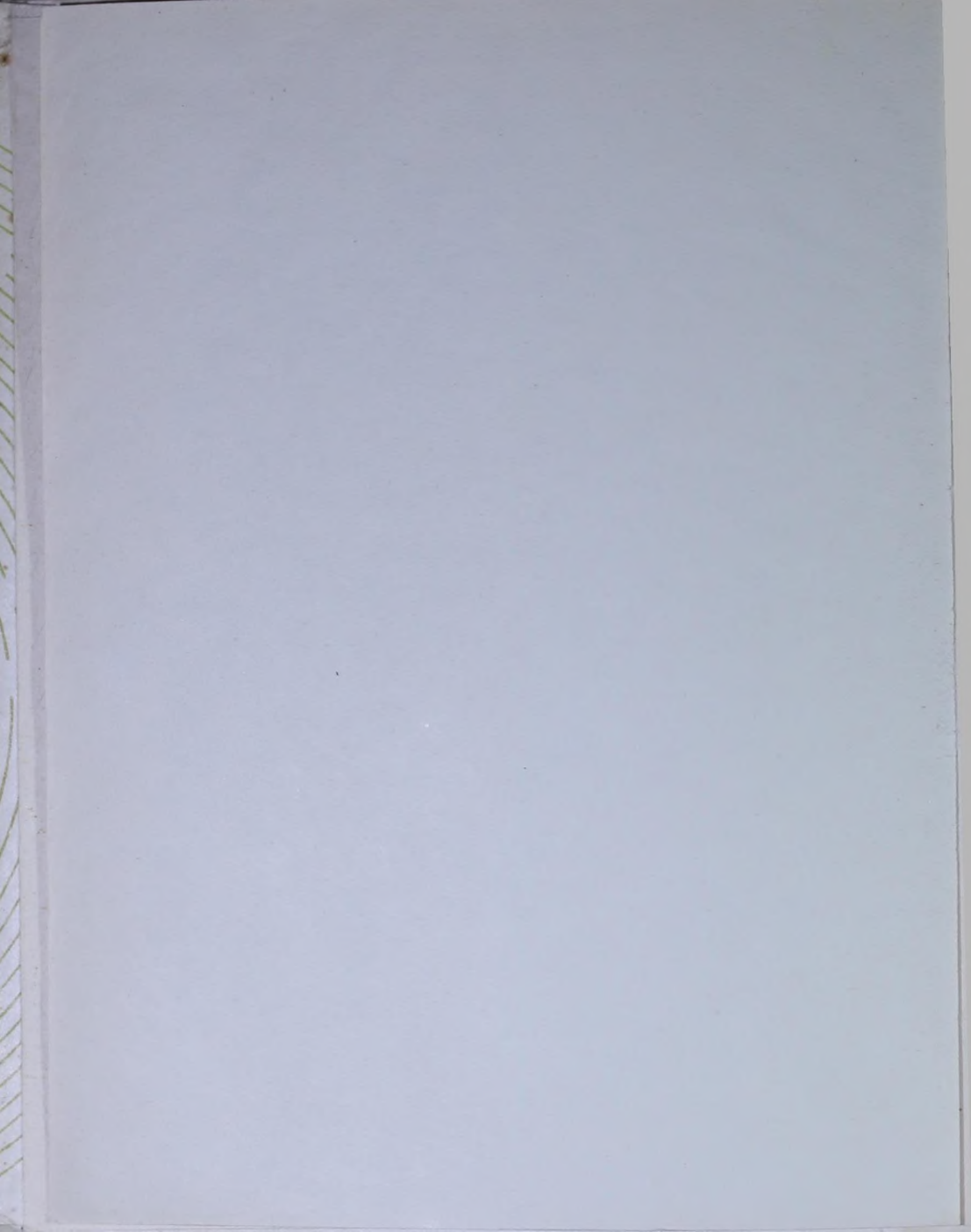

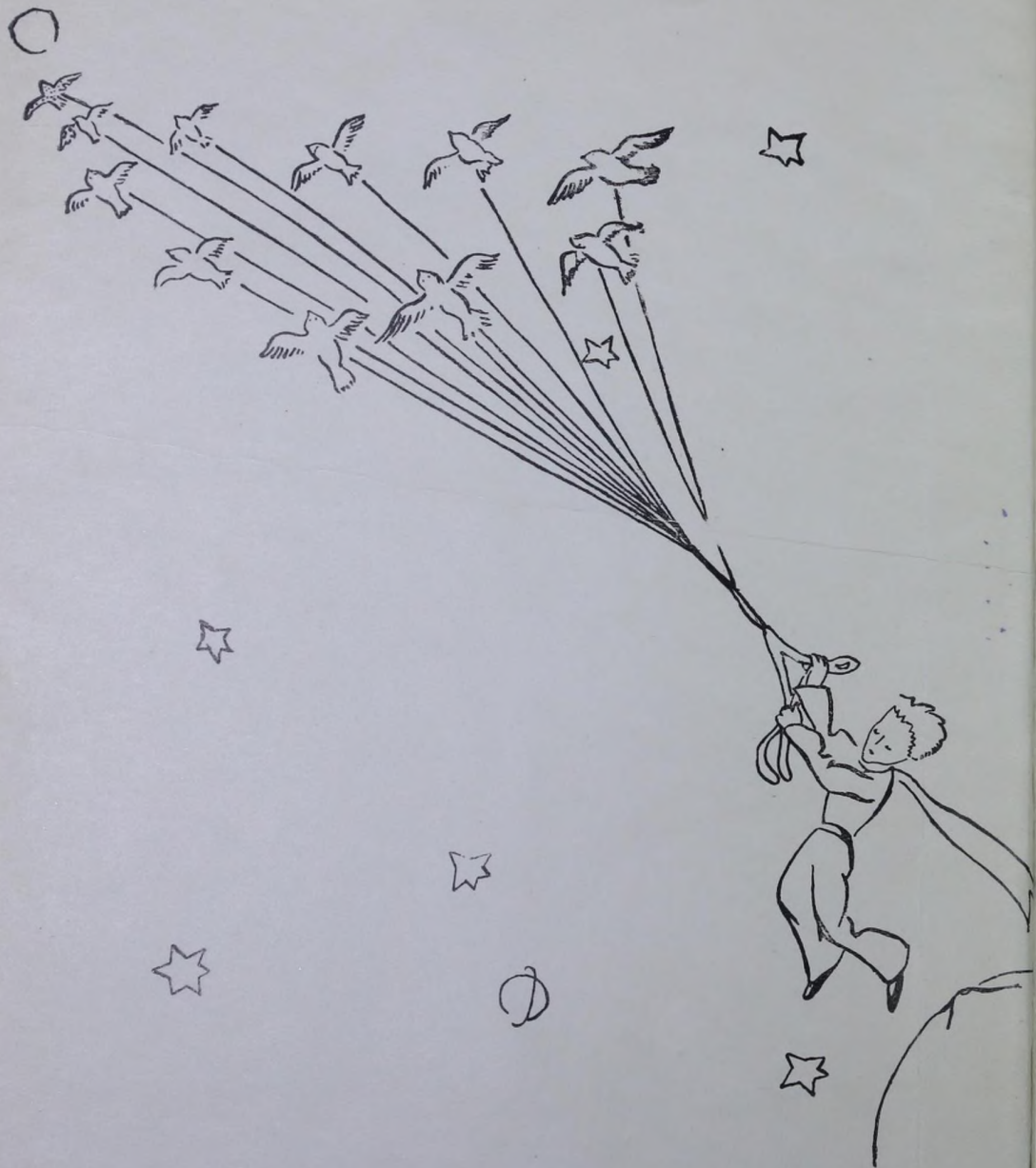
8444009)-45
C-315

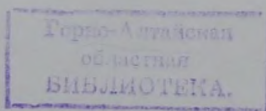

И (ФР)
С 315
АНТУАН ДЕ СЕНТ-ЭКЗЮПЕРИ

КИЧИНЕК КААН-УУЛ

Јуруктары автордын

Алтай тилге Б. Я. Бедюров көчүргөн

АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ТУУЛУ АЛТАЙДАГЫ БОЛУГИ . 1972

84(4фр2)-45
© 315

ВНИМАНИЕ! ЭТО НЕ НАТРА

КАА-У-У
КНИПНЕР

Книжные полки

Книжные полки

Книжные полки

5-С-ЭА-КК-У

ЛЕОН ВЕРТКЕ

Бу бичикти мен жаан кижиге учурлап койгоным учун балдар меге ачынабазын деп сурайдым. Актанып айдарым жангыс: ол жаан кижиге—менин эн артык нажым. Ого үзеери: ол жер үстинде ончо немени, керек десе балдардын да бичигин оңдоп жат. Адакы учында, айдарым мындый: ол Францияда журтап жат, анда десе эмди соок то, торо до. Менин нажыма жылу сөс эмди сүрекей керектү. Же бу да айтканым мени актабагадый болзо, бичикти бир бйдө нажым болгон жаан кижинин бала тужына кереестеп учурлайын. Жаан да улустар бир тужында даза балдар болгон эмей, же ол керегинде олардын кажызы эмди эске алынат эмеш. Айдарда, мен учурлаганымды кайра түзедип, мынайда бичийдим:

Бир тушта кичинек болгон
ЛЕОН ВЕРТКЕ.

INDEX

... ..

... ..

1

Мен алты жашту тужымда кижини баспаган жыш агаштар керегинде «Чын болгон учуралдар» деп атту бичиктен кайкамчылу бир журук көргөм. Журукта же ле деген жутпа жылан бир казыр анды тирүүгө жудуп жаткан эмтир. Ол мынайда жураган.

Бичикте мынайда айдылыптыр: «Жутпа жылан тудуп алган жемин чайнабай ла бүткүлинче жудуп ийет. Мынын кийининде ол кыймыктанып болбойт, ичиндеги курсагы түгенбегенче, алты айга чыгара уйуктайт».

Жүзүн-базын учуралдары көп жыштарды кайкап, мен камык санааларга алдырып, өңдү карандашла, бойымнын эн баштапкы журугымды баштадым. Бу менин 1-кы №-лү журугым болгон. Менин жураганым бу:

7

Јуругымды јаан улуска көргүзип сурадым:

— Коркымчылу эмес пе?

— Шляпадан кижине коркыйтан? — деп айдыштылар.

Је ол шляпа эмес болгон. Ол слонды јудуп ийген јеек јылан болгон. Бу тужында мен јаан улуска јарт болзын деп јыланнын ичиндеги слонды көрүнөр этире јурадым. Јаан улус сан башка, ологон ончозын ла јартаарга келижип јат. Менин 2-чи №-лү јуругым бу:

Јаан улустар десе меге, ичинен-тыштынан јеек јылан јурабай, онын ордына географияны, историяны, арифметиканы, анайда ок чын бичиирин јакшы тыгыда үрен деп јоп бердилер. Шак анайып, јакшынак јурукчы болотон бойым, алты јаштуда јураарын таштадым. 1-кы ла 2-чи №-лү јуруктарымнан эш-неме болбосто, мен бойыма бойым чала бүтпей, алаңзый бердим. Јаан улустар бойы качан да неме ондоор улус эмес, балдар десе бир ле немени улам-улам јартаарга түргөн јалкый берет.

Анайып, меге јаштаң ала башка иш талдап аларга келишкен, учы-түбинде мен самолётло учарга үренип алдым. Онон бери бу јер-телекейди эбире үзе учуп келдим ошкош, база кайда болбодым деер. Чынын айтса, географияны үренгеним меге карын да керектү болуп калды. Мен эмди бир көрүштөн Қитайды Аризонадан танып, ылгаштырып јадым. Мынызы, анчадала түнде, јолыннан астыккан тужында, керектүзин слер бойоор до ондоп јадыгар.

Бу јүрүмимде төп санаалу јаан улуска база көп лө јолук-

тым. Олорло койын-колтук коштой болуп, база көп лө жүрдим деп айдар керек. Олорды јакшы билип алдым. Је андый да болзо, ичимде олор керегинде сананып жүргеним јаш тужымнан бери тын ла куулганы јок.

Арткандарына көрө, чала көгүстү, сескир деп көрүнген кандый бир јаан кижиге туштагамда, ого байагы I-кы №-лү јуругымды чыгара тартып көргүзөтөм — оны мен таштабай, бойымла кожо јаантайын алып жүрөтөм. Танышкан кижим, чындап та, нени-нени ондоп турган ба, јок по деп билер күүним бар. Је олор ончолоры: «Бу шляпа турбай» — деп каруузын јандыргылап турган. Мындый карууны угала, олорло јеек јыландар, јыш агаштар, јылдыстар керегинде куучындажар күүним чүрчө ле соой беретен. Эмди мен олордын билер кирезин көрүп-ченеп алала, ого келиштире куучындажып јадым. Олорло бридж ле гольф ойын керегинде, политика ла галстуктар керегинде эрмек баштаар болзом, ол јаан улустар «Мындый керсү кижиле јолугып таныштыс» дежиپ, меге сүреен сүүнижер. Мен дезе унчукпай, удура неме айтпай, јаңыс ичимде ле каран, туйка күлүмзиренип жүредим.

II

Анайып ла ачык-јарык куучындажар кижиге табылбай, мен жаңыскандыра јадар болдым. Је бир катап, алты јыл мынан озо, арга јокто Сахарада конорго келишти. Самоледымнын моторында та нези де сынып калтыр. Кожо механик те, пассажирлер де јок, онын учун канча да кире күч болзо, ончозын бойым жаңыскан јазап көрөйин деп санандым. Мен моторды эмезе јазап аларым, эмезе мында өлөрим. Экүнинг бирүзи. Ичетен суум дезе јүк ле бир неделеге једер.

Баштапкы түнди эбири мун беристе кире јурт јок чөлдин кумагына јадып кондым. Кереби оодылып, тенгистин ортозында такпайча салду да аргаданган кижиге мендий жаңыскан эмес деп бодолор. Је таң эртеде мени кемнинг де чичкечек үни ойгосты, кайкаганымды билген болзоор. Мындый табыш угулды:

— Меге... кураш журап берзен.

— А?..

— Меге кураш журап берзенг...

Устимде күкүрт күркүрегендий, чочып тура жүгүрдим. Көзимнин сагын арчыдым. Эбиреде ајыктандым. Онон көрзөм, мени сонуркап ајыктап турган кип-кичине кижичек алдымда туру. Чычалкайдын бажынча балачак. Соңында, көп ой өдүп, удап калган кийининде, мен онын көп сүрлерин журагам, је эн артыгы бу, көригер. Менин журугымда ол, чынын айтса, тирүзине көрө, сырагај якшы чыкпады. Је канайдар, мынаг артыгы бар эмес. Јураган ла кирем бу. Јаан буруум јок. Алты јашту болорымда јаан улус сенен журукчы чыкпас дежип, менин күүнимди соодып салганы санаарга кирет пе. Онон ло улам јеек јутпа јыландарды ичинег ле тыштынаг жураарынаг өскө, эш-неме журап болбос болуп артып калгам.

Је ол ло болды, мен дезе бу кижинин үч түжине кирбес немеге бүдүп-бүтпей, алан кайкап калган турдым. Не дезе, мен кижі јуртынаг ыраагы эбиреде мун беристе кире алыс јерде турганымды ундыбагар. Бу балачак бого кайдан келген? Је андый да болзо, бу оогош, чычалкайча балачак айылы-јуртынаг асканы, санаазы чыгып коркыганы, арып-чылап эмезе аштап-суузап калганы бир де билдирип турганы јок. Оны көргөн кижі бу каак эдер каргаазы јок эн чөлдө бала азып-тозуп жүрген эмтир деп бодобос. Анча-мынча болгон кийининде, эр-мектенер аргалу болуп, сурадым:

— Је... сен мында нени кылынып жүрүнг?

Ол база ла катап араайың, је бир де кокур јогынаг сурады:

— Меге... кураш журап берзенг, јү бе...

Бу ончозы чөрчөк јериндегидий коркушту кайкамчылу ла кижі айдып-таап болбос учун, мен онын сурагынаг мойноп болбодым. Ээн чөлдө, кайда меге торолош ло кан кадып, суу-заштын бажында јаман өлүм келетени быжу да болзо, мен карманымнаг экче чаазын ла түгенбес перомды ала койдым. Је бу тужында кичинекте географияны, историяны, арифметиканы ла чын бичиирин үренгеним санаама кире конуп, чала тарынган айас, ого:

— Мен журап билбейтем? — деп айда соктым. Ол айтканымды керекке албай, катап ла араайын:

— Кайдалык. Кураш журап бер — деди.

Мен бу жүрүмимде бир де катап кой журап көргөн кижиге эмес, билгенимче ле байагы ла эки журугымнын бирүзин — слон јудуп ийген јыланды — ого журап бердим.

— Јо-ок, јок! Меге слон јудуп ийген јылан керек јок! — деп, бала кыйгырып чыкты. — Јылан өткүре коркымчылу, слон дезе өткүре јаан. Менин јеримде ончо неме кип-кичинең. Меге кураш керек. Кураш журап бер.

Мен онон тын кайкаган бойым, саат-маат болбой јадып, баланын сурагын түрген-түкөй бүдүрдим. Ол менин жураганымды көрөлө, мынайда айтты:

— Јок, бу кураш чек мылјы эптир. Өскөзин журап бер. Мен журап бердим.

Јаңы танышкан најым менин журугымды көрөлө, билдирер-билдирбес күлүмзиренип, айтты:

— Сен бойын да көрзөн, бу кураш эмес. Бу јоон куча. Мүүстү...

Мен база ла өскөртө журадым. Је бу да жураганым онын ичине кирбеди.

— Мынызы тоң карган. Тижиге амтык, соғум. Меге узак јүретени керек.

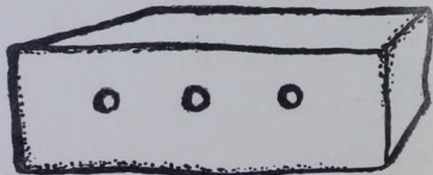
Мен чыдажып болбодым. Чындаптаң да айтпаза, меге моторло уружар, оны

капшай јазап алар керек, соодонып оту-рарга бош јок! Чала чаптыксынып, мен мыны журай соғоло, ол балага айттым:

— Бу кайырчак болор. Онын ичинде сеге керектү кураш бар. Менин кату жаргычым кенетийин чырайы јарый түжүп, сурады:

— Макалу ла јарады! Бу кураш өлөн-чөпти көп жиир бе? —
Мен кайкап сурадым:

— А не?

— Менин јеримде ончозы сүреен ас та...

— Ого једер ле. Мен сеге чек кичине-ек кураш берип
јадым.

— Је, сүрекей ле кичинек эмес эмтир... — деп, ол энчейип,
јурукты ајыктап турала, оморкоп шымыранды. — Көрзөөр дө!
Уйуктап калды...

Кичинек каан-уулла мен шак анайда танышкам.

III

Ол кайдаг келгенин мен бачым билип болбогом. Кичинек
каан-уул сурактарды меге гарый-тарый берет ле, је мен оног
нени-нени суразам, чат укпаачы кижы болот. Меге ончозы бир
эмештен, онын болгобой айткан сөстөринен јарталды. Оной-
ып, менин самолёдымды (бу темир кушты мен слерге журабай-
ын, түнгей ле болалбазым) ол баштап ла көрөлө, сурады:

— Бу неме не?

— Бу неме эмес. Бу самолёт. Ме-
нинг самолёдым. Ол учат.

Канайда учуп турганымды ого чала
көөрөгөн айас јартадым. Мыны угала,
ол омок кыйгырып ийди:

— Канай! Сен тенериден түш-
тиг бе?

— Эйе.

— Угарга солун!

Кичинек каан-уул күзүнидий өткүн
ўниле каткырды. Менин кыјыраңыма
тийди: кижы кыйналып, чаксырап јатка-
нына каткырганын сүүбейтем. Је ол нени
де сеспей, мынайда айтты:

— Айдарда, сен де теңериден келген эптиринг ине. Айла кажы планетадан?

«Бу баланын чөлгө кайдан келгени јарт» — деген сагыш бажыма кире конуп, мен онон көндүре сурадым:

— Айдарда, сен бери өскө планетадан келген бе?

Ол каруузын јандырбады. Самолёдымды ајыктаган айас, ол бажын араай јайкады:

— Јок, сен мыныла ыраактаң учуп келер арған јок...

Онон неге де узак сананып турала, карманынан мен берген курашты чыгарып, баа јок бу байлыгын шиндей берген.

«Башка планеталар» керегинде баладан угарга энчикпей сурадым:

— Балам, сен кайдан учуп келдин? Сенин айылын кайда? Менин куражымды алып, кайдаар кедерге турун?

Ол унчукпай отурала, мынайда айтты:

— Меге кайырчак бергенин јакшы. Куражым тўнде онын ичине кирип уйуктаар.

— А кайдар ол. Јакшы шыраңкай бала болзон, сеге буу да берерим, тўште оны армакчылап турарын. Қазык та эдип берерим.

Кичинек каан-уул кабагын јуурды.

— Оны ненин учун буулайтан?

— Буулап койбозон, таппай каларын.

— Кайда барар ол? — деп, менин најым каткырып сурады.

— Кайда барар деп пе? Көргөн көс болуп барза, канча јерди өдө лө берер.

— Јылыяр деп коркыбай јадым, менде тенип барар јер элбек эмес.

Онон санааркаган бүдүмдү айтты:

— Көргөн көс лө болуп, чип ле чике баргажын, ыраак барбас эмейинг...

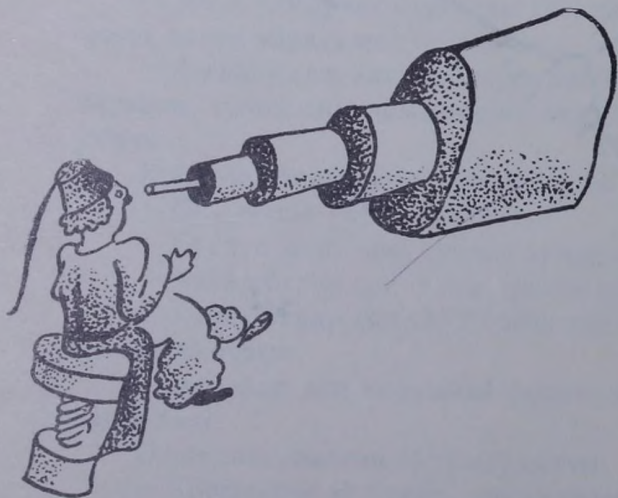

База бир жаан учурлу ачыш эттим: онын јаткан планетазы јүк ле турача эмтир!

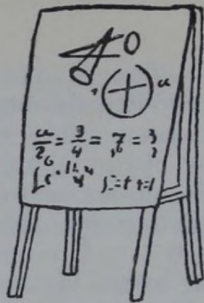
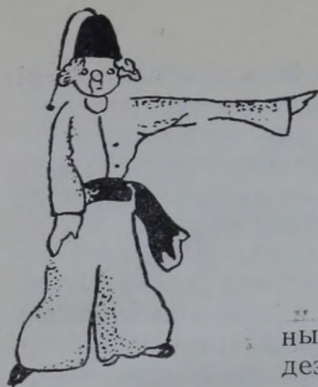
Је бу мени тын кайкатпады. Јер, Јупитер, Марс, Венера деген жаан планеталардан башка јүстер тоолу планеталар барын, олордын эн кичинектерин телескопко до арай-керейден көрөрин мен билер болгом. Ондый кичинек планеталарды ачала, астроном ологго ат эмес, теп ле тегин номер берип јат. Тем-дектезе, астероид 3251-чи.

Кичинек каан-уул астероид В-612 деген аяакча планетадан учуп келген деп быжу бодоштырып турум. Ол астероидти 1909 јылда бир турк астроном телескоптон јүк ле бир катап көрүп калган эмтир.

Астроном бойынын јангы ачыжы керегинде Телекейлик астрономдор конгрессинде јетирү эткен. Је ол астроном турк кийимдү болгоны учун, ого кем де бүтпеген. Жаан улустын кылыгы ондый да!

Је В-612 астероидтин мөри болуп, турк султан башкарып јаткан албатызы европейский эдилү кийим кийзин деп јакару чыгарган, кийбезе, өлүм-ле кезедип турган. 1920 јылда байагы ла астроном бойынын табынтызы керегинде база катап јетирү эткен. Бу тужында ол эн калганчы модала јазанып алганы учун, уккан улус бастыразы оныла сөс јогынап јөпсинишкен дежет.

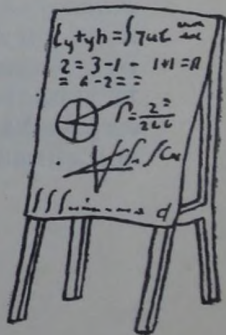
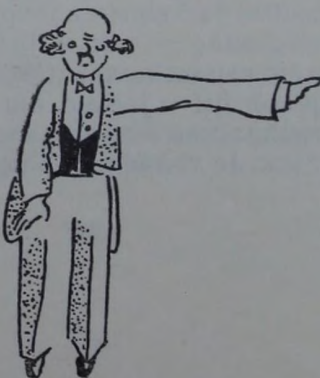

Мен база ла јаан улустың күүнин көрүп, В-612 астероид аайынча көп куучындап, керек десе онын номерин де айдып турбай. Жаан улус цифраны

коркушту сүүр. Качан жаңы наҗы таптым дезен, олор качан да эн учурлузын сонуркап укпас. Олор качан да: «Онын үни

кандый эмтир? Кандый ойындарды сүүр? Көбөлөктөп турган ба?» — деп сурабас. Олор: «Ол канча жашту? Ага-ийнизи канчу? Бескези канча? Адазынын жалы канча кире?» — деп сурулагылаар. Мыны угуп, кижинин торт ло короны курыыр. Жаан улус бу ла тоолу сурактын бажында кижини јакшы билип алдыс деп бодогылайт. Жаан улуска: «Мен кызыл кирпичтен салып туткан тура көрдим, көзнөгинде герань чечек өзүп јат, јабынтызында күүлелер баскындайт» — дезен, олор ол тураны көзинин алдына бодоштыра тартып, качан да көрүп болбос. Је ологго: «Јүс муң акчала туткан тура көрдим» — деп айттын ба, јок по, олор десе: «О, ол тың ла тура болбайсын!» деп кайкажар болзо, коркуш.

Анайда ок ологго: «Кичинек каан-уул чып ла чын болгонын керелеген темдек мындый: ол сүрекей эрке ле ачык-јарык кылык-јанду бала болгон, ол сүре курашту ла болзом дейтен. Је кураш күүнзеген кижини бу ак-јарыкта канайып болбогон деп айдатан» — дезен, олор ийиндерин кызыныжып, база нени де айтпай, сени сагыжы кириш-чыгыш немедий көрөр. Је качан ологго: «Ол астероид В-612 деген планетадан учуп келген» — дезен, олор сөс јогынан сего бүдүп, база сурактар бербес те, көп шылабас та. Жаан улустар андый албаты!

Олорго тын тарынарга болбос. Балдарга жаан улустың андый једикпестерин ары ла көрбөөчи, билбеечи болуп турар керек.

Је бис, јүрүм дегенин јакшы билетен улус, бис, канайтса да, номерлер ле цифралар сүүчилерди шоодып, олорго каткырып јадыс! Андый болордо, бу повестьти мен куулгазынду чөрчөк чилеп баштаар күүним бар. Мынайда баштаар эдим:

«Ак-јарыктың үстинде бир Кичинек каан-уул јуртаган эмтир. Ол бойынан бир ле эмеш жаан планетада јаткан эмтир, кийим-тудумы бүдүн-бүткүл, не-неме текши јеткил, анда јаңыс ла јакшы најы јок болуптыр...». Јүрүмди јакшы, терен ондоп-билип турган улус бу куучыным бүткүлинче чын болгон эмтир ине деп чүрчеде ле сескилеп ийер.

Је мен бу бичигимди улус тегине ле соот эдип кычырзын деп күүнзеп турганым јок. Качан кичинек најымды кажы бир эске алгамда, менин јүрегим ачу јимирей берет, оның учун мен ол керегинде куучынды кыйнала-кыйнала баштап турадым. Ол куражыла кожо мени таштап баргаанынан бери алты јыл өдүп калган, кандый узак! Оны ундыбайын ла дегенимнен улам, мен ол керегинде каа-јаада куучындап берейин деп турбай, база не деп. Најыларды ундытанынан кунукчыл неме качан да јок: најы деп неме кажы ла кижиде болбой јат. Кижиде кижиден база башка. Мен де јүзүн-јүкпүр цифраларга јилбиркейтен улустый болуп каларынан чочып јадым. Бир кайырчак будуктар ла өңдү карандаштарды мен шак ла мының шылтузында садып алгам. Бу јажыма, алты јаштуда јутпа јыланнаң өскө, нени де јурабаган је ле деген кижиге јурап көрөргө база катап ченежетени белен ле неме эмес! Јуругымды ого јүзүндеш эдерге албаданып көргөним аланзу јок јарт. Је болыйтениме мен тын ла иженип турганым јок. Бир сүр јакшы чыгар, экинчизи чек башка. Чек јүзүндеш эмес, канайдар. Бир јуразам, Қаан уулдын сынын јастырып койорым, бирүзинде — тон өткүре узун, экинчизинде — чек ле јатпанак чыгар. Кийиминин өни де санаамнаң чыгып калды. Мен оны бодоштыра јурап та турадым, бир көрзөм — јаман ошкош, ойто көрзөм — кем ле јок. Адакы учында мен энг ле керектүзин ундып та салган болорымнаң маат јок. Је канайдар, оның учун слер мени кәп сил-

кибегер, балдар. Кичинек најым меге онызын-мынызын лаптап-жазап жартабаган деп билигер. Айса болзо, ол мени база бойынды ла болор деп бодогон. Же мен канайып та албадан-зам, кайырчактын ичинде јаткан курашты тыштынан көрүп албазым. Айса, мен эмди кезик јаан улуска бир эмеш түнгей болуп бараткан болорым ба. Байла, карып јүрген болорым.

V

Кажы ла күн сайын онын планетазы керегинде, ол бойындын планетазын канайда таштап, канайда јоруктаганы керегинде кандый бир солунды мен угуп, билип ле турдым. Ол бу керегинде келишкенче ле каа-јаа куучындап туратан. Онойып, үчинчи күнде мен баобабтардын каршузын билдим.

Мынызы база кураштан улам башталган. Кичинек каануулдын көксине терен санаа түшкендий, ол кенетийин:

— Кураштар јырааны јийтен дегени чын дезен? — деп, менен сурады.

— Эйе, онызы чын.

— Кандый макалу!

Кураштардын јырааларды јиир-јибези ого та не керектү болгонын мен ондоп болбодым. Же Кичинек каануул мынайда кошты:

— Айдарда, олар баобабтарды база јиир бе?

— Јок, баобабтар јыраалар эмес, јаан агаштар — деп, мен ого удур унчуктым. — Сен бир үүр слондорды айдап экелзен де, бастыразы биригип, бир баобабты түгезе јип албас.

Слондор керегинде айтканым угала, Кичинек каануул каткырды.

— Бир слоннын үстине экинчизин тургузып койбозон, олар бадыжар эмес...

Онон айтты:

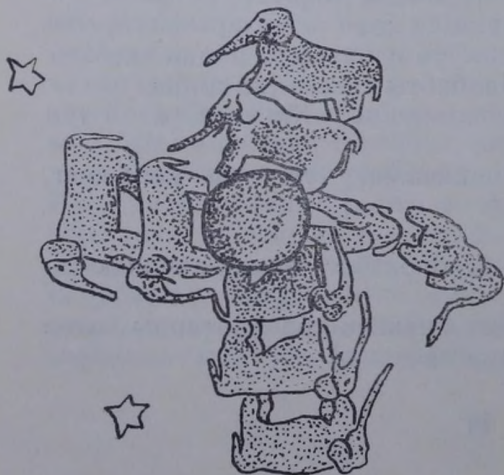
— Басбабтар јаан болуп өскөлөктөн озо кип-кичинек болотон ине.

— Онызы чын. Же куражың кичинек баобабтарды отоп јип салзын деп сен кайдарга турган?

— А база канайдар? — деп, Кичинек каан-уул серт эдип кыйгырган. Меге десе керектин аайын ондоорго болуп, база ла сананарга келишти.

Көрөр болзо, керек мындый болуптыр: Кичинек каан-уулдын планетазында, өскө планеталарда чылап ок, тузалу ла каршулу өлөндөр өзөтөн эмтир. Шак онын учун, анда јакшы, тузалу өзүмдердин јакшы үрендери ле јаман, каршулу өзүмдердин јаман үрендери бар болгоны сөс јок јарт неме. Је үрендер көскө көрүнбес ине. Олор калын кыртыштын алдында те рей уйкуда јаткылайт. Је бир-бир үрен көзин ачып ойгонгончо ло уйуктагылайт. Урен јердег өзүп, өрө күнге чөйилип чыкканда, ол баштап тарый каршузы јок, эрке ле кару көрүнөт. Ол кандык эмезе от-чечек болгожын, карын, там јаранып, там јайылып өссин. Је ол кандый бир јаман чөп, от-өлөн болгожын, оны таныган ла тарый, тазыл-тамырыла катай јулуп, таштаар керек. Кичинек каан-уулдын планетазында шак андый каршулу үрендер бар. Ол баобабтардын үрендери. Планетанын кыртыжын андый үрендер туй тудуп салган. Баобабты эртеден таныбазан, кийининде бодонып-шорлонып божобозын. Ол планетаны бүткүлинче ээлеп бүркеп салар. Тазылдарын планетанын көксин өткүре божодып ийер. Ого үзеери планета ооғош бололо, баобабтар көп болгон кийининде, олор планетаны канча башка јара тартып ийери эрмек јогынаг јарт.

— Менде бир кату ээжи бар — деп, Кичинек каан-уул меге сонгында куучындаган: — Эрте туруп, јунунып алала, планетамды јуунадып турадым. Баобабтарды розалардан ылгаштырар ой јетсе ле, олорды карам јоктон күн сайын эмештен одоп ло турар керек: јердег јаны ла өдүп турар тушта олорды ылгаштырып болбозын. Оног өскө керек коомойтыр. Бу иш ки-

чинек те јилбүлү эмес, је јенил, снын учун мен јалкуурыш деп неме билбейтем.

Бу ээжини бистинг де балдар јакшы билип алзын деп мындый журук жураарга ол бир күн меге јоп берген.

— Олор качан бир јорукка атангадый болзо, бу анчадала керектү неме. Өскө иш эмеш тутап та калза, анда коомой неме јок. Је баобабтарла урушпай, бош салынып ийзенг, чучурашчаксыраш болор ло база. Мен бир јалку јуртап јаткан планетаны көргөм. Ол бойынын ойинде јүк ле үч төсти јула тартпаганы учун...

Кичинек каан-уул меге ончозын төкпөй-чачпай куучындап берерде, мен ол планетаны журап ийдим. Улуска көп укааркаарын чек сүүбейтен эдим. Же баобабтар кандый жеткерлү болгонун билетендери ас учун, кем-кем кандый-бир астеоридке жедип баргажын, оны анда көп жеткерлү учуралдар сакыыры керегинде мен озолодо айдып койор күүним бар. «Балдар! — деп, мен слерге жакыйдым: — Баобабтардан чеберленигер!» Удааннан бери сакып турган жеткер керегинде најыларыма ажындыра айдып саларга турум. Онызын мынан озо мен канайып чек сеспеген эдим, эмди озор до шак анайда ок сескилебей жүрет. Жеткер жең алдында! Шак мынын учун бу журукты кичееп журадым. Айса болзо, слер, бу бичикте баобабтарлу журуктый коркымчылу база өскө журуктар не жок деп сураарыгар. Же бу неме. Мен чырмайа-чырмайа, терлеп-бурлап та туруп, же база нени де журап болбодым. Баобабтарды канайда журап чыккам дезе, бу мындый журук бистин балдарга сүрекей керектү ле жаан учурлу болор деген санаа баштан чыкпай, меге ийде-күч берген болуп жат.

VI

О Кичинек каан-уул! Сенин жүрүмүң ээн планетада кандый жагыскандыра, кандый коркушту кунукчыл өткөнин барабара мен билип алдым. Узак өйгө сенде сок жагыс соот болгон: күннинг кызарып ажып жатканын сен унчукпай көрүп отуратан. Мынызы керегинде мен төртинчи күннинг таң эртезинде:

— Күннинг ашканын көрөргө сүүйдим. Барып, энирги таңдакты көрблик пе? — деп айтканынан билгем.

— Же эмеш сакып алар керек.

— Нени сакыйтан?

— Күннинг ажарын.

Баштап тарый сен мыны сүрекей кайкап угала, оноң бойына бойың каткырып айткан:

— Мен бойымды сүре ле үйде деп бодойдым!

Чындап та. Америкада талтүш турганда, Францияда күн

ажарга жууктап келетенин ончозы билер, Францияга элес эдип шак бу өйдө једе конуп баргажын, кижги күн канайда ажып јатканын анчадала јакшызынып көрөр эмес пе. Канайдар, качажып, Франция бистег сүрекей, сүрекей ыраакта. А сенин аякча планетанга күннинг ажыдын база катап көрөйин де-зен, отургушты ла бир канча алтам ичкери јылдырып ийеле, күүниге тийгенче ле көрүп отурај эдиң...

— Бир катап күннинг ажыдын мен төртөн үч катап улай көргөм!

Онон бир эмеш унчукпай турала, айтты:

— Билерин бе... качан кижиге коркушту карыкчал табарган тушта, күннинг ашканын көрөргө јакшы.

— Айдарда, күн ашканын төртөн үч катап көргөн күн сеге коркушту кунукчыл болгон турбай?

Је Кичинек каан-уул бога каруузын јандырбаган.

Бежинчи күнде Кичинек каан-уулдын жажыдын мен база ла кураштын шылтузында билип алдым. Ол кенетийин, байла, көп-көп санаалардын кийининде болгодый, менен мынайда сурады:

— Кураш өскө дө өлөн-чөп отойтон жанду да, чечектерди база кыркыыр эмес пе?

— Сыргалжын бол, чечек бол — оозына ла учурашсын, ого түйней ле.

— Тегенектү чечектерди база жиир бе?

— Эйе, тегенектерди де байлабас.

— Айса тегенектер не керектү?

Онызын мен кайдан билетем. Онын үстүне чек бош жок болгом: мотордын бир болтыла уружып, чыгара эреп албай чаксырап жаткам. Керегим коомойтып, суум түгенип, мен ал-санаада отургам. Бу аргазы жок ээн чөлгө конужым жаман бо-жоор болды ба деп чала чочып баштагам.

— Тегенектер не керектү?

Бир ле суракты береле, Кичинек каан-уул каруузын алба-ганча, качан да жана болбойтон. Качажып турган болт мени тын кыжырантыдып турган, онын учун мен жаан сананбай:

— Тегенек бир де керектү эмес, чечектер тегенекти ачур-канган тужында эмезе обына чыдабай чыгарат — деп бодоп ло айда салдым.

— Чын ла андый ба?

Бис экүнинг ортобыста ын-шын боло берди. Онойткон ло жерде ол чала тарынган айас айтты:

— Бүтпезим сеге! Чечектер жобош. Олордо жаман сагыш качан да жок. Онын учун олор эш-немедег айабас көрүнер күүндү. Тегенектү бслзобыс, ончолоры жалтанып жууктабас, бис бойыбысты шак онойып корулап турус деп олор бодоп жа-дылар.

Мен ого удур а унчукпадым. Бу өйдө мен: «Бу болт эмди ле чупча эрелбезе, күрүмди маскала чачылта быдай согуп ийе-

рим» — деп ичимде тыг ла кекенип отурган болгом. Кичинек каан-уул мениг санаамды база ла буза согот:

— Сен бодоп турган болорыг, чечектер...

— Јок дийдим, јок! Нени де бодоп турганым јок! Мен сеге сананбай, келишкенче ле айдып ийгем. Мен олуды јок иштү болгонымды сен көрүп туруг ине. Ондозон, ондозон!

Ол мен јаар кайкап көрди:

— Олуды јок иштү мен дейзинг бе?

Кичинек каан-уул мени узак ајыктап турды: бастыра бойым јес-кара, сүркүшке уймалып калгам, колымда маскалу, ого јарты јок темирле уружып-чаксырап јаткам.

— Сениг куучыныг јаан улустыйына түней! — деп, ол ачынды.

Эмеш эп-јоксына бердим. Бала дезе кезе айда салды:

— Сен ончозын булгаштырып јадыг... Эш-неме ондобос эмтиринг!

Ээ, ол меге аайы јок тарынган. Бажын чукулду серпип ийерде, оныг алтын чачтары салкынга үрпейиже берген.

— Мен бир планета көргөм, анда шак сендий кызыл јүстү бир бийиркек кижии бар. Ол бу ак-жарыкта јүргенче бир чечек те јыткарып көрбөгөн. Бир жылдыска көрбөгөн. Кемди де сүү-беген. Качан да, нени де этпеген. Оныг билгени јангыс: цифрала-лар собуратаны. Кере ле түжине јангыс: «Мен иштү кижии! Мен бош јок! Мен иштү» — деер куучынду, шак сеге түней. Оног көөрөгөнине торт ло тестейе берер. Је чындаптаг көргөжин, ол кижии эмес. Ол мешке.

— Не?

— Мешке!

Кичинек каан-уул ачынганына керек дезе кугара берди.

— Миллион јылдарга улай чечектерден тегенек чыгат. Је онызын керектебей, миллион јылдар улай кураштар чечектерди отоп ло јат. Тегенектен бир де туза јок болгожын, чечектер тегенектү өзөргө нениг учун албаданып турганын ондоп алатаны — ол база олуды јок иш эмес бедии? Кураштар ла чечектер бой-бойлорыла тартыжып турганы сеге јилбүлү эмес пе? Айса мынызын сен ол кызыл јүстү семис немениг арифметиказына

турбас деп пе? Мен дезе бу орчылангнын үстинде сок жангыс бир чечек билерим, ол чечек менин планетамда өзүп жат. Андый чечек база кайда да жок. Бир күн эртен тура оогош кураш отоп жүреле, оны болгобос жанынаг жийле, ол нени кылынып койгонын сеспей жүрзе, не болор? Бу сеге андый ла тегин неме бе?

Ол чек кызарып чыккан. Онон ойто ло токтоду жок, өкпөзин өчүрүп болбой өктөм куучундай берди:

— Миллион жылдыстын бирүзинде де өспөгөн сок жангыс чечекти сен сүүген болзон, анайда айтпас эдин. Түби жок тенерини аяктап, бойынды сүрекей ырысту бодоор эдин. Онон бойына: «Кайда да анда менин чечегим бар...» — деп айдынарын. Же бир күн кураш оны жип салгажын, сеге бастыра жылдыстар бир уула кенетийин өчө бергендий бодолбос беди? Сен мыны да андый ла тегин неме деп бодойдың!

Онон база эрмек айдып болбой, ачузына чыдабай, өксөп ыйлай берди. Бозом кирген. Мен ижимди таштадым. Качалганду эрезин ле маска, суузаш ла өлүм — ончозы меге каткымчылу көрүнди. Не дезе, бир жылдыста, бир планетада — Жер деген атту менин планетамда Кичинек каан-уул ыйлап турарда, оны эркеледи, элден озо токунадар керек болгон. Артканы керек беди. Мен оны колыма алып, жайкап баштагам. Мен ого мынайда айдып тургам: «Сенин сүүген чечегинге кан

дый да јеткер јок... Сениг куражыңа мен нокто эдип берейин — оның оозы-мурдына кептеп койорың, ол тужында кулугур сениг чечегинге умзанып болбос. Чечегинге темир чеден тудуп берейин, јү бе... Мен сеге база... Мен...» База та нени айдып тургам, билбейдим. Санаама јакшы кирип турганы јаныс: меге ол тушта коркушту эби јок ло коркушту уур болгон. Онойып та не айттым болбогой, не айттым? Ол мени уксын ла деп, оның сооп, менен ырап бараткан күүнин та канайып једип тудатан, токтодып алатанын мен билбей тургам. Көс јажының алтайы јажытту ла шинделбеген неме эт, баш ла бол!

VIII

Көп тө өй өтпөди, мен ол чечек керегинде база јакшы биллип алдым. Қичинек каан-уулдың планетазында јаантайын өзөтөни чүми јок чечектер болуптыр. Олордың чечеги де, бойлары да көп јер ээлебей, араайынан јайылып калган туратан. Олор таң алдында јайылала, эниргери чалдыгып калатан эмитир. Је бир күн та кайдаң да айдадып келген үреннен бу чечек өзүп чыкпай кайтты. Қичинек каан-уул тегин өлөң-чөптөң, комургай-сыргалјыннан чек башка бүдүмдү бу кичинек чечектен көзин албай турган. Айса болзо, бу баобабтын кандый бир јаны јүзүни болор бо, кижиле бүтпес! Је чечек јаан удабай ла өрө өзүжин токтодып, бажы бүрчүктеле берди. Қичинек каан-уул мындыј јаан бүрчүкти мынан озо көргөн эмес, оның учун сл качан ла јайылбагај деп чек энчикпей сакып турган. Је солун айылчы эм үстине бойының јажыл кыбында ла јажынып алган, јазанып, белетенип ле отурган эмитир. Ол чырай-кеберин јарандырап деп, јүзүн-јүүр будуктарды талдап көрүп, кемјип турган болуптыр. Ак-јарыктын үстине ол кандый бир эңи јок мак чылап, үрпейип калган чыгар күүни јок болгон. Ол кеен-јараш болуп көрүнерге турган. О, ол коркушту кей-салкын көөркийек болгон эмей! Қаран белетениш күннен күнге улалган. Арт-учында бир күн таңдакталып келген сары таңла кожо чечек јайылды.

Кичинек каан-уулды канча кире сакыткан јаражай эстеген айас эрмектенди:

— Ах, арай-керейдег ле ойгондым... Чууктабагар мени... Урпек-семтек эмтирим, тарангалагым...

Кичинек каан-уул:

— Слер кандый јараш! — деп кайкап айдынып ийгенин бойы да билбей калган.

— Чын эмеш пе? — деп, чичкечек үн угулды. — Кызыл күнле кожо чыкканымды ајарзаар.

Мыны угуп, Кичинек каан-уул айылчы көөркийектин тили тонг өткүре жүгүрүк, бойын тудунып, тыг ла кемзинип билбейтен эмтир деп чүрчеде ле сезип ийген, је кеен-марал кеберкек јаражайга удур эрмек айдып болбогон, алаатып, эки көзи тазырайган турды.

Ол көөркийек дезе јаан удабай:

— Күн өксөп, ажанатан өй јетти ошкош. Күчсинбей, мени бир эмеш күндүлөп ийетен болзогор, былар, јакшы деер эдим слерди...

Кичинек каан-уул уйалган бойынча, капшай ла лейка таап экелеле, айылчы көөркийди тонгомк суула сугарып койды.

Анча-мынча болбой туруп, јаражай чүмеркек ле ачынчак болгоны база јарталды. Кичинек каан-уул онын камык күүнин көдүрер деп жүреле, чек кыйналарга јетти. Чечек төрт тегенектү болгон, бир күн чала тынзынып айтты:

— Бар да келзе, кайдалык, мен онын тырмагынан коркыбайтам!

— Менин планетамда бар деп неме јок. Өскө дө андар јок — деп, Кичинек каан-уул каруузын јандырган. — Ого үзеери барлар өлөң-чөп јибейтен.

— Мен өлөң эмезим — деп, чечек тарынды.

— Јастыра айткан эмитирим, чууктабагар мени...

— Чын, меге барлар коркымчылу эмес, је менин јалтанып турганым — соок јыбар. Слерде көжөгө табылбас па?

«Өзүм, је соокко өдөринен коркып јат, санг ла башка...» — деп, Кичинек каан-уул алаг кайкап санды. — Је чүми јаан ла чечек, чөрчөги ле көп».

— Кызыл энгир киргежин, мени јаап кучуп койыгар. Мында сүрекей соок эмитир. Кизи јадып чыдабайтан планета эмитир, билбегем. Анда, менин келген јеримде...

Је ол бу эрмегин јетире айтпады. Бу јерге ол үрен болуп түшкени санаазына кирип, төгүнинен уйала берген ошкош. Башка телекейлер керегинде онын нени де билер аргазы јок то. Качан төгүни тыштына иле чыга бергендий тужында, туттурбаска оспоктойын дегенде, јаан јерди качан да алып болбос! Јаражай уйдаына бастырып, је Кичинек каан-уулга оны көр-

гүспеске, карын, чала јарбынаачы болуп, бир-эки катап јөдүлденип ийди:

— Беречи болгон көжөөгөр кайда?

— Мен оны алып келейин дезем, слердинг эрмегеерди учына јетире укпаса болбодым!

Бу тужында чечек каан-уулды јакшы ла кызартып, эп-јоксындырар деп там ла тыгыда јөдүлдеди.

Кичинек каан-уул бу јаражай чечекти јакшы көрүп, онын айбыларын бүдүреринен кичинек те күчсинбей, карын, ичинде чала каран сүүнип турган, је анча-мынча болбой туруп, онын жүрегине аланзылу санаалар конуп баштады. Куру сөстөрдү чын угуп, бойын бир эмештен коркушту ырыс јок кижиде деп бодоор болды.

— Онын айтканын мен тегин уккам — деп, ол бир күн меге бүдүмчилү айдынды. — Чечектердин сөзүн качан да укпас керек. Олорго сонуркап көрүп, јыбар-јыдын јакшызынып тынар керек. Менин чечегим бойынын кеен јыдын планетам үстине јайылтып турганы меге ас болгон бо, јаңыс онызына да сүүнетен немени. Эмди ле билдим. Барлар ла тырмактар керегинде эрмектер... Олорды угуп, мен сүүнердин ордына, бодоп ло неге ачууркангам деер...

Онон база мынайда айдынган:

— Мен ол тушта нени де ондобойтом! Сөзүн эмес, ижин баалаган болзом кайдат. Ол меге бойынын кеен јыт-јыбарын сыйлап, менин жүрүмимди јарыдып туратан. Меге качпас керек болгон! Ол бойынын јалакай санаазын, эрке күүнин менен јажырып, меге ачпай, мени бойы сессин деп турганын канайып сеспегем. Ол, байла, мени ончозын ондоор болор бо деп иженген. Чечектердин айтканы ла эткени эки башка болотонун кижиде кайдан билетен эди! Је мен ол тушта тон өткүре јаш болгом, сүүп билбегем.

IX

Ол кеткин куштарла кожо јоруктаар деп шүүнгенин мен онын кийиндеги куучындардан билип алдым. Атанар күн таң эрте турала,

бойынын планетазын тегиндезинен јазаптыра јуунадып салган. Қайнап турган вулкандарын јакшы-јазап арчып койгон. Анда кайнап тураачы эки вулкан бар болгон эмтир. Тан эрте ологго курсак изидип турарга кандый макалу! Ол экүзинен башка анда база бир өчүп калган вулкан бар болгон. Је кижии атана берзе, керде-марда та не болуп калбас деп ол сананган. Онын учун ол өчүп те калган вулканын база арчыды. Вулкандарды өйлү-өйинде арчып ла тургажын, олог адылбай-эштебей, бир кирезинде кайнап, күйүп јадар, канайтпас та. Вулканнын чыгара тебилип адылатаны печкенин трубазында көө күйүп башталган өрткө түйгей. Бис, Јердингу улугу, тог өткүре оогош, бойыстын вулкандарысты арчыырга чыдабайдыс. Онын учун олог биске канча түмен чак јетиредилер.

Баобабтардын тоолу чаалдарын јулуп јада Кичинек каануулдын јүреги сыстай түшти. Бери качан да бурылып келбезим бе деп ол сананып калган. Андый да болзо, јанжыгып калган ижи ого бу тан эртеде сүрекей солун ла јакшы бодолды. Качан көөркийек чегегин калганчы катап сугарала, оны какпактап јабарга јадарда, ыйлап та ийер күүни келди.

— Јакшы болзын — деп, ол эзендешти.

Јаражай каруузын бербеди.

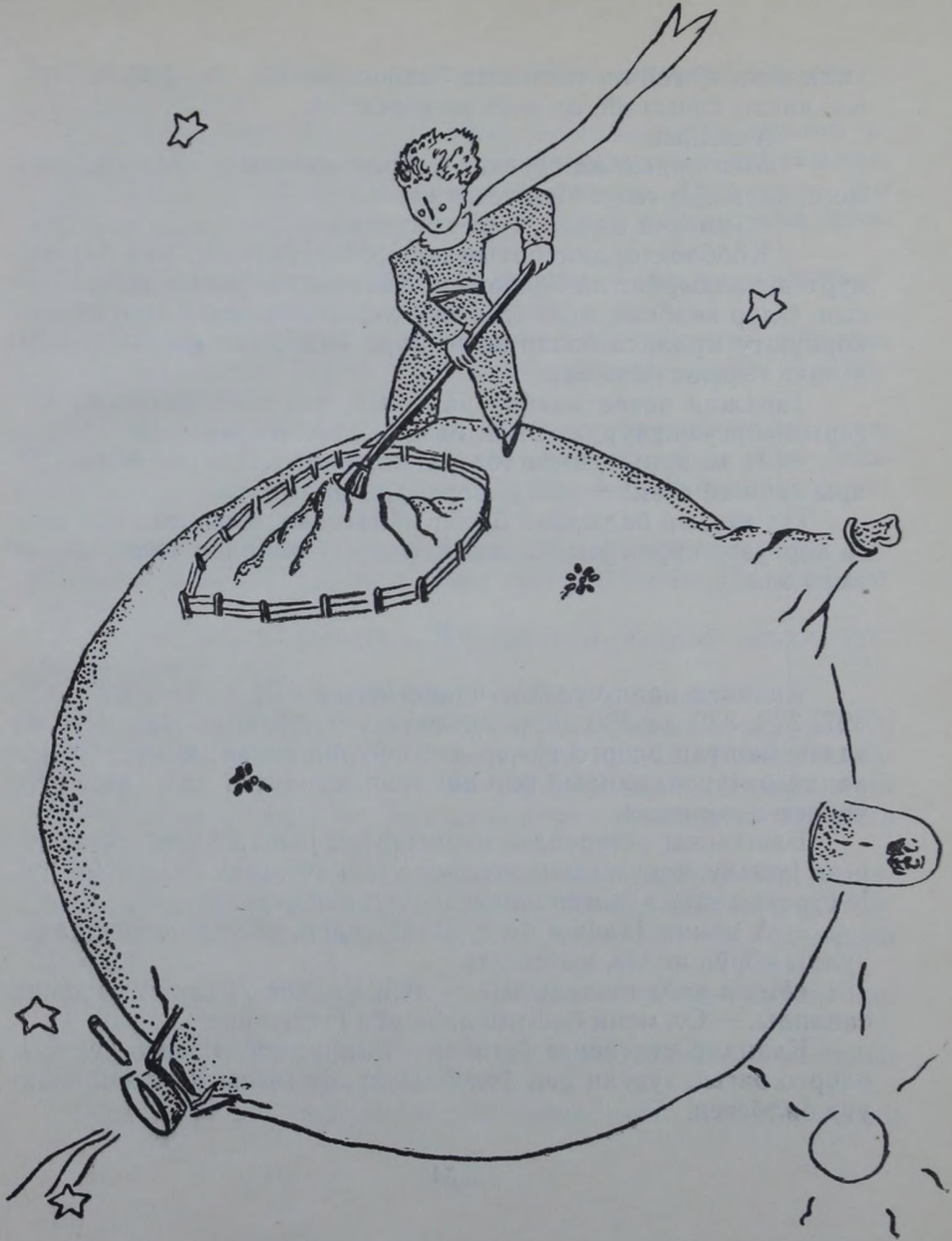
— Јакшы болзын — деп, Кичинек каануул база катап айтты.

Јаражай јөдүлдеп ийди. Ол бу тужында соок өткөнинен јөдүлдеп турган эмес.

— Мен тенек болгом — деп, ол учында араайын айтты. — Меге чугулданба. Ырысту болуп јүр.

Ачынгадый бир сөс айтпады. Кичинек каануул мыны алаң кайкап укты. Ол алаатып јүрексиреп, шил какпакты тудунганча, эдер-тударын аайлабай, кыймык этпей турган. Бу көөркийек кижиге мындый јалакай база болотон туру не деп, көзине изү јаш айланып, ол сананган.

— Јажырып эмди кайдатан? Чын, чып ла чын, мен сени сүйүдим — деп, чечек айдынып турган. — Сен оны билбегенин, менин бойымнын буруум. Сен де мендий ок тенек болгон;

эмди сени түңгей ле токтодып болбос. Јаңгыс ла ырысту жүр...
Какпакты чачып ий, ол меге эм керек јок.

— А салкын...

— Мен ондый ла сүрекей үдүрен эмезим. Түндеги эзин меге, карын, тузалу. Мен чечек инем.

— А јимекчи андар, курт-конгустар...

— Көбөлөктөрдиг бойын көрөргө күүнзезем, мен бир-эки курттан алдырбас ла болбойым. Көбөлөктөр жараш ла болбайсын. Олор келбезе, меге база кем келер деп бодоп турун? Сен коркушту ыраакта болор инен. Јаан андардан коркыбадым. Менде тырмак база бар.

Јаражай чечек анайда айдынып, ого төрт тегенегин чыгарып көргүзип турды. Онон база чыдажар аргазы јок:

— Је не турун, кыйнабазан кижини! Атанатан болзон — ары капшай атан! — деп, жүк арайдан айдынат.

Ол ачужын бадырбай өксөп ыйлаганын Қичинек каан-уулга көргүзер күүни јок болгон. Коркушту оморкок чечек болгон эмей ол...

Х

Қичинек каан-уулдын планетазына эн ле јуук 325, 326, 327, 328, 329 ла 330 деген астероидтер турган. Онын учун ол элдег баштап олорго түжер деп шүүнип алган: кжи бош јок канайып жүрер, кандый бир иш таап, канайтса да, неге-неге үренип алар керек.

Баштапкы астероидте каан јуртап јаткан эмтир. Агас терези јакылу, чокум кызыл торколо јапкан тонду каан чүми јок, је сүрекей эптү эдилген ширееде улуркап отурган.

— А менин јалчым бу турбай! — деп, каан Қичинек каан-уулды көрүп ийеле, кыйгырды.

«Мени кайдаг таныды? — деп, Қичинек каан-уул кайкап сананды. — Ол мени баштап ла көрүп јаткан ине!».

Қаандар телекейге үстинен төмөн көрөт: ончо улусты олорго багып турган деп бодойдылар. Је мыны Қичинек каан-уул билбеген.

— Бейин жууктай бас, мен сени јакшы ајыктап көрөтөм — деп, каан айтты.

Кичинек каан-уул отура түжер јер табылар ба деп эки јанын ајыктап көрөр болзо, јаан агас тоннынг эдектери јайылып, планетанын үстин көдүрө јаап салган эмтир. Арга јокто ого бут бажына турарга келишти. Арып-чылап калган учун эстеп ийди.

— Кааннын көзинче эстеерге јарабас — деп, каан айтты. — Сени эстебезин деп мен јакарып јадым.

— Тудунып болбодым — деп, Кичинек каан-уул уйалган бойынча карузын берди. — Мен узун јол-јорук өдүп, чек көс јумбай келгем...

— Је андый болзо, эсте деп мен сеге јакарып јадым — деп, каан айтты. — Эстеп турган кижиде көрбөгөнүмнен бери көп-көп јылдар өттү. Бу меге карын солун. Андый болордо, эсте! Менин јакаруум мындый.

— Мен кемзинип турум... мен база эстеер аргам јок... — Кичинек каан-уул бастыра бойы кызара берип, јүк арайдан айдынган.

— Мм, мм... Айдарда... айдарда мен јакарып јадым сеге: бирде эстеп, бирде...

Каан булгалып, эмеш ачына да берген ошкош.

Каанга удур кыгыс этпей, багынып, онын јакарузын үн јок бүдүрөтени энг учурлу болуп турган да. Сөс укпай, кедер-лешкенин ол јаратпайтан эмей. Ол бойы баш билинер каан болгон. Је ол сүрекей ак-санаалу болгоны учун, качан да болзо јолду јакарулар беретен.

«Мен бийиме тенгистинг ак кужы болуп кубула бер деп јакарзам, ол бий менин јакаруумды бүдүрүп болбозо, онын бурузы эмес, менин болор» — деп, ол јаантайын куучынданып туратан.

— Отуарга јараар ба? — деп, Кичинек каан-уул јалтана-јалтана сураган.

— Јакарып јадым: отур! — деп каан айдала, агас тонынг бир эдегин бойына жуунада тартты.

Кичинек каан-уул эмдиге ле кайкаганча. Мындый оогош

ээн планета. Бу каан мында сок жангыскан нени башкарып турган болотон?

— Улу каан, — деп, ол баштады, — слерге бир сурак берзем...

— Жакарып жадым: сура! — деп, каан мендей-шингей жопсинди.

— Улу каан... слер нени башкарып турганаар?

— Бастыразын — деп, каан жаан байланбай айтты.

— Бастыразын дейзеер бе?

Каан бойынын планетазына, анайда ок өскө планеталар ла жылдыстарга колыла уулап көргүсти.

— Мынын бастыразынын бажын слер жангыскан биледеер бе? — деп, Кичинек каан-уул кайра сурады.

— Эйе — деп, каан каруузын берди.

Ненин учун дезе, ол ончозынын бажын билген каан болгон адында, кем-кирезин билбейтен, текши жанду улу каан болгон.

— Жылдыстар да слерге багып жат па? — деп, Кичинек каан-уул сурады.

— Андый эмей аа — деп, каан айтты. — Жылдыстар меге сөс жогынаг багынат. Керчешкен улусты байлабайтам.

Кичинек каан-уулдын кайкаганын айдарга да болбос. О, кижиде андый ийде болзо кайдат! — деп, ол сананат. Ол туста күн ашканын ол төртөн төрт катап эмес, жетен эки, жүс, эки жүс катап көрүп, керек дезе стургушты бир жердег экинчи жерге жылдырбас эди. Же бу өйдө бойынын таштап барган планетазы санаазына кирип, ол кунуга берген, оног база бир эмеш бололо, кааннаг тидинип мынайда сурады:

— Күн ашканын көрөйин дезем... Слерге жаан айбым бар: күнге аш деп жакару берзеер, же бе...

— Кажы бир бийге көбөлөк болуп чечектен чечекке конуп уч деп, эмезе трагедия бичи деп, эмезе тенгистин ак кужы болуп кубул деп, мен бийге жакару этсем, ол бий дезе жакаруны бүдүрүп болбозо, кем бурулу болор: мен бе айса бий бе?

Кичинек каан-уул эмеш те аланзыбай каруузын жандырды:

— Слер, улу каан.

— Чып-чын — деп, каан жөмөди. — Кажызына ла онын кирезин көрүп, ого келиштире жакарулар эдип турар керек. Жаң элдең озо аайлу-башту болстон учурлу. Сен башкарган жонунга сууга чөң деп жакарзан, жонунг сеге удур бускалан чыгарар, сени антарып салар. Менин жакаруларым жаантайын аайлу-башту болотон, шак онын да учун мен ончозынын бажын билип, ончозын башкарып отурар учурым бар.

— Акыр, күнди аштырарын слер ундып койбодоор бо? —

деп, Кичинек каан-уул байагы күүнин каанга эске алындыртты: ол бир ле немени сурап алза, ойто каруузын албаганча токунаар жанду эмес.

— Күн ашканын көрөринг ле. Мен күнди аштырарын аштырып ла ийерим. Же жакаруларды береринен озо, жарамыкту учурал сакыырым, ненинг учун дезе, кааннын ойгорлык-айлаткыжы шак онызында болуп жат.

— Ол андый жарамыкту учурал качан болотон? — деп, сонуркаган Кичинек каан-уул сурап ийди.

— Мм, мм — деп, каан калыг календарин шылырада-шылырада ачып айтты. — Качан дейзинг бе? Мм, мм... Мындый учурал бүгүн эгирде жети сагат төртөн минутта болор. Бу тужында менин жакаруум канайда чокум бүдүп турганын сен бойыг көрөринг.

Кичинек каан-уул оозын ачып, эстеди. Бу жерде күнниг ашканын кижиг бойынын күүнзеген ойинде көрүп албайтаны база жаман ла! Чынын айдар болзо, ол мында эригип баштады. Сл каанга айтты:

— Менин баратан ойим жетти. Мында менин эдер немем жок.

— Арт! — деп, каан айтты; сок то жагыс болзо, же ого багып турган кижиг табылганына көөрөп турган каан онон айрылар күүни жок болгон. — Бого артып кал, мен сени министр эдип аларым.

— Ненин министри эдип?

— Же... юстициянын.

— Же бу жерде кем де жок ине, кемнин жаргызын эдип отурамам?

— Кем билер — деп, каан кунукчылду айдынды. — Мен башкарып жаткан алтайымды эбире жортуп көргөлөгим. Мен чек карган, кареталу жүретен арга мында, алаканча жерде, кайдан келзин, жойу жүрерге күчим жетпейт.

Кичинек каан-уул энчейип, планетанын арыгы янын база катап карап көрди.

— Мен карап көрдим! — деп, ол кыйгырды. — Анда кем де жок.

Мыны уккан каан айтты:

— Андый болзо, бойынды жаргылап тур. Бу энг ле ууры.

Оскөлөрин эмес, бойын бурулайтаны анчадала кыйынду.

Бойыңа чын-чике жаргы эдип, бурулап билзен, сен чындап та ойгор болорың.

— Бойымды бойым мен кайда да болзом, керек тушта бурулаарга жалтанбазым — деп, Кичинек каан-уул айтты. — Жүк ого болуп слерге бу ортозына мен не артатам.

— Мм, мм — деп, карган каан эрмектенди. — Мениң планетамда кайда да бир карган чычкан бар болор керек. Түндерле оның кыдыратканын мен угуп жадым. Сен ол чычканды жаргылап турар эдинг. Оны кажы бирде кыйнап өлтүрер деп жаргылап турарың. Оның тыны сениң колыңда болор. Же ойңдо көөркийди сүре ле ойто кайра актап тур. Карган чычканды чеберлеер керек, ол бистинг сок жангыс тындубыс.

— Мен өлүмдү жаргы чыгарарын сүүбейтем — деп, Кичинек каан-уул чынын айдынды. — Ого үзее-ри, мениң баратан ойим жетти.

— Жок, жетпеген — деп, каан удурлашты.

Кичинек каан-уул жолго туку качан шыйдынып алган да болзо, же карган каанды ачуркандыраарга болбой айтты:

— Улу каан, слердин жакаругарды улус кыйалта жогынан бүдүрүп турзын деп турган болзогор, слер меге керсү жакару беретен учурлу. Темдектезе, мени жолго чыгып атанзын деп, слер жакару берер учурлу. Мен бодозом, андый жакару эдерге эмди шак жарамыкту учурал...

Каан унчукпаста, Кичинек каан-уул анча-мынча алаңзыган, же онон улу тынып, бек сананган бойы жолго ууланып чыкты.

— Сени элчи эдип көстөп жадым! — деп, каан кийининен кыйгырды.

Ол бу тужында онын айтканын чындап та кыйалта жогынан бүдүрерин некегедий кеберлү болгон.

«Жок, бу жаан улус башка ла бүткен албаты» — деп, Кичинек каан-уул жолой бойына айдынып бараткан.

XI

Экинчи планетада коркушту жамыркак кайракан жаткан.

— О, мени тоойтон күлүк бу жеде конгон турбай! — деп, ол Кичинек каан-уулды көрүп-көрбөй, узактан ла кыйгырып чыкты.

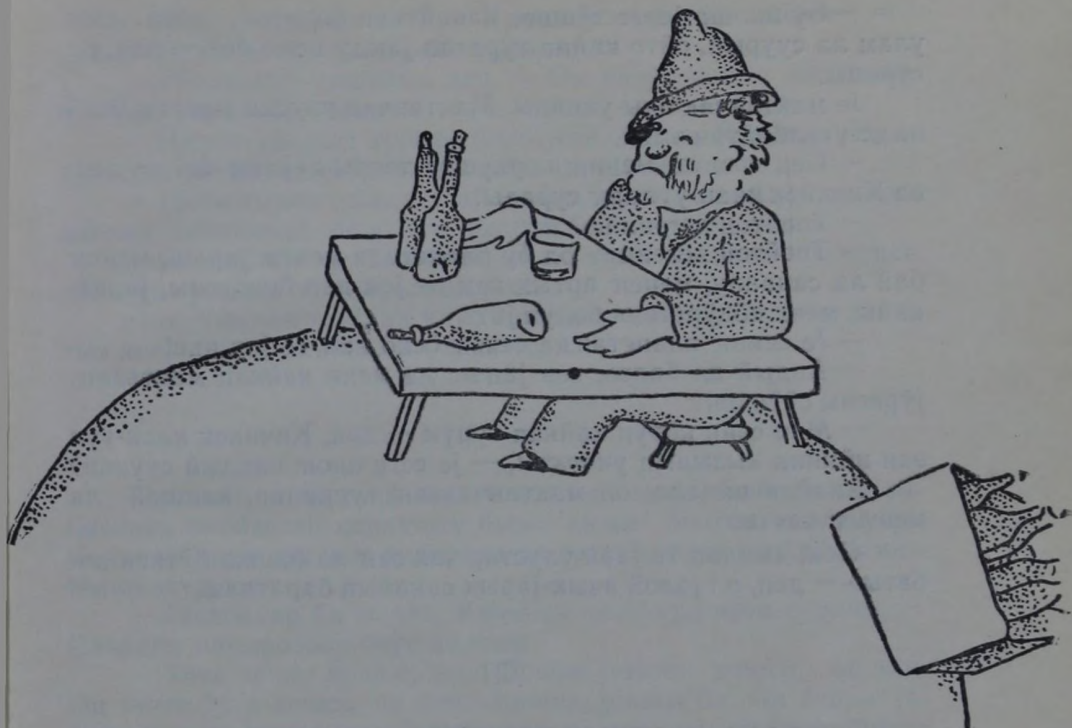
Мактанчактар ончозы андый, улус жангыс ла оморды ла көрүп, кайкап божобой турган деп бодоп жат.

— Жакшылар ба! — деп, Кичинек каан-уул оныла эзендешти. — Бу слердин шляпагарды кижжи кайкаар, кандый сан башка.

— Онызы меге кекип турарына керектү — деп, мактанчак жартады. — Улус мени уткыгылап турганда, башты кекип эзендежерге келижип жат. Же качажып, бери кем де келбес болды.

— Чын эмеш пе? — деп, Кичинек каан-уул эш-неме ондобой сурады.

— Қолыңды чабынзан — деп, мактанчак айтты.

Кичинек каан-уул алаканын эмеш-умаш чабыштырып ийди. Мактанчак шляпазын суурып, быйанын кемзинген аайлу айдынгандый, бажын кекип турды.

«Мында, карган каандыйына көрө, кунукчыл эмес, онду эмтир» — деп, Кичинек каан-уул сананды. Ол база катап колын чабыштырып ийерде, мактанчак дезе катап ла шляпазын чупча тартып, бөккөйөндөп турды.

Мынайда беш минутка улала берерде, Кичинек каан-уулдын күүнине чек тийе берген.

—Бу шляпа јерге түшпес канайткан болотон, айса оны улам ла суурып, ойто кийип туратан јанду неме бе? — деп, ол сурады.

Је мактанчак оны укпады. Мактанчак улуска мактан өскө не де угулбайтан эмей.

— Сен чын ла менин коркушту тоочы-сүүчим бе? — деп, ол Қичинек каан-уулдан сурады.

— Тоойтон дегени не?

— Тоойтон дегени — ол бу планетада менен јараш, менен бай ла санаалу, менен артык кем де јок деп бодогоны, јаратканы, мени кодүретени болуп јат.

— Је сенин планетанда сенен өскө кем де јок ине!

— Андый да болзо, сен јангыс ла мени кайкап мактазан, јүрегим сүүнзин!

— Мен сени көрүп кайкап турум — деп, Қичинек каан-уул эки ийинин кызынып унчукты, — је сеге онон кандый сүүнчи?

Анайда айдала, ол мактанчактан тууралап, капшай ла мендеп качты.

«Јок, чындап та јаан улустар чек сан ла башка бүткен албаты» — деп, ол јолой ачык-јарык сананып бараткан.

XII

Онон ары учурашкан планетада аракызак кижии јаткан эмтир. Қичинек каан-уул ондо узак та болбогон, је күүни чек үреле берген.

Қичинек каан-уул бу планетага келерде, аракызак кижии алдында јергелей турган камык черүдий куру ла толо шилдерди ајыктап, унчукпай, түлтүйип калган отурган.

— Сен мында нени кылынып отурын? — деп, Қичинек каан-уул сураган.

— Ичип отурым — деп, аракычы кимиренген.

— Ненин учун?

— Ундыйын деп.

— Нени ундыйын деп? — Кичинек каан-уул сураган; ого аракызак киж и ачымчылу боло берди.

— Уйадымды ундыйын деп. — Ол киж и чынын айдынып, бажын салактадып ийди.

— Неден уйалып турган болотон? — деп, Кичинек каан-уул сурады; онын көөркийге болужар күүни келди.

— Ичжимненг уйаладым! — деп, аракычы айда салды, мынын кийининде оног сөс чыкпайтаны јарт болгон.

Эш-неме аайлап болбогон, алаг кайкап калган Кичинек каан-уул јолына оног ары көндүкти.

«Јок, чындап та, јаан улус чек сан ла башка бүткен албаты» деп, ол јолой сананып баратты.

XIII

Төртинчи планетаны ижи-тожы тын киж и ээлеген. Ол ачамырын билбейтен коркушту быжу киж и болгон, онын учун Кичинек каан-уулдын келгенин де сеспей, баш көдүрбей иштенип отурган.

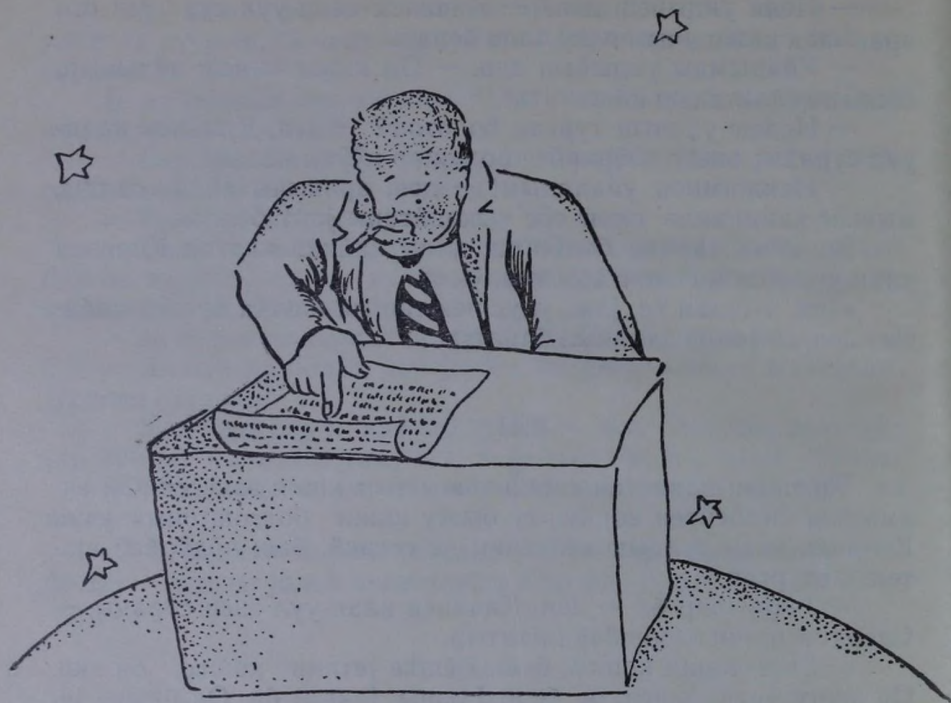
— Јакшылар ба — деп, Кичинек каан-уул эзен сурады. — Слердинг папирозоор өчүп калтыр.

— Учке экини кошсо, беш. Бешке јетини кошсо, он эки. Он экиге үчти кошсо, он беш. Јакшы, јакшы ба. Он бешке јетини кошсо, јирме эки. Јирме экиге алтыны кошсо, јирме сегис. Серенге чагарга да чөлөө јок. Јирме алтыга бешти кошсо, одус бир. Ух-х! Айдарда, бастыразы беш јүс бир миллион алты јүс јирме эки мун јети јүс одус бир.

— Беш јүс миллион не?

— А? Сен эмдиге мында ба? Беш јүс миллион... Билбем, не дегени ол... Ичим коркушту көп! Мен соодоп отуратан киж и эмезим, калыражарга бош јок! Экиге бешти кошсо, јети...

— Беш јүс миллион не? — деп, Кичинек каан-уул катап сурады: ол бир ле немени сурап алды ба, оног ойто каруузын албаганча токунаар јанду эмес.

Ижи көп кижиге бажын көдүрди:

— Бу планетада жүрүп жатканым бежен төрт жыл болды, оноң бери меңе жүк ле үч катап чаптык эткендер. Баштап тарый, бирме эки жыл мынан озо та кайдан да бир ат конус учуп келген. Ол аайы-бажы жок табыш чыгарарда, мен кожорында төрт катап жастыра эткем. Экинчи тарый, он бир жыл мынан озо, сарзуум сайылып оорыган. Отуруп иштегенимнен улам. Туруп базарга менде бош жок. Мен содоп билбейтем. Учунчи тарый... ол бу! Айдарда, бастыразы беш жүс миллион...

— Беш жүс миллион не?

Каруузын жандырат керек, онон өскө бу неме ого амыр
бербейтен эмтир деп, ижи көп кижин ондогон болгодый.

— Кейде кезикте каа-жаада көрүнүп турар андый кичинек
немелер, беш жүс миллион...

— Ол не болотон андый, чымылдар ба?

— Жо-ок, кичине-ек, жылтырашкан немелер.

— Адарулар ба?

— Жо-ок дейдим, жок. Кичинек, күмүштий суркурашкан не-
мелер. Кажы ла жалку оморды көрзө лө, шүүнип, санана бере-
тен. Мен дезе соодоп билбейтем. Меге болор-болбос кей сана-
нарга бош жок.

— А, жылдыстар ба?

— Эйе-эйе. Жылдыстар.

— Беш жүс миллион жылдыс па? Сен оморло не уружып тур-
ган болотон?

— Беш жүс бир миллион алты жүс жирме эки мунг жети жүс
одус бир. Мен соодоп билбейтем, чокум тоо сүүйтем.

— Бу ал-түмен жылдысла уружып, сен нени эдип турган
кижи?

— Нени эдип тургам ба?

— Эйе.

— Нени де этпей жадым. Мен омордынг ээзи эдим.

— Жылдыстардынг ээзи бе?

— Эйе.

— Же мен бир каанга јолуккан эдим, ол...

— Қаандар ненинг де ээзи эмес. Омор јаан ла болзо, баш-
карып јат. Мынызы чек башка керек.

— Же ол жылдыстардынг ээзи болуп сен кайдатан?

— Бай болойын деп.

— Бай болуп кайдатан?

— База кем-кем јангы жылдыстар ачса, оморды садып
аларга.

«Бу мынынг шүүлтези байагы аракычыга чала түнгеј эм-
тир» — деп, Кичинек каан-уул ичинде сананды.

Онон база ла сурулап баштады:

— А жылдыстарды канайда ээленеген јангду неме?

— Ылдыстар кемнин? — деп, эпчил кижги кими ректенди.

— Билбезим. Кемдйи де эмес.

— Айдарда, менийи, не дегежин, мыны элден озо таап сананган кижги мен.

— Энчиле нерге бу арай ас.

— Андый эмей аа. Ээзи јок алмаз тапсан, ол сенийи. Сен ээзи јок ортолык ачсан, ол сенийи. Сенин бажына элден озо кандый бир шүүлте кирзе, сен ого патент алып јадын: ол сенин. Мен жылдыстардын ээзи не болуп турганым дезе, жылдыстарды мензинип алатаны керегинде менен озо кем де сананбаган.

— Онызы чып-чын — деп, Кичинек каан-уул јөпсинди. — Је сен олорло нени эдерин?

— Олорды ээленип јадым — деп, эпчил күлүк каруун берди. — Олорды тоолоп койоло, катап ла тоолойдым. Бу сүреен уур иш. Је мен соодоп билбейтем ач-амырым јок кижги.

Је мындый каруу Кичинек каан-уулга чала ас көрүнди.

— Мен торко арчуулду болзом, оны мойыныма ороп ала-ла, бойымла кожо апарар аргам бар — деп, ол айтты. — Менде чечек бар болгон болзо, мен оны үзүп, бойымла кожо база апарар аргам бар. Сен дезе жылдыстарды анайып апарып албазын ине!

— Јогы јок ло, је мен олорды банкка салып койор аргам бар.

— Қанайып?

— Шак мынайып: менде канча жылдыс, ончозын чаазынга бичийдим. Ойndo ол чаазынды кайырчакка салып, оны јаап койодым, теп-тегин неме.

— Ол ло бо?

— Меге ол болор.

«Јилбүлү! — деп, Кичинек каан-уул сананды. — Керек дезе эмеш чөрчөккө јуук, угарга солун. Је андый да болзо, сүрекей ле учурлу мында не де јок эмей».

Нези учурлу, нези учурлу эмес — оны Қичинек каан-уул јаан улустаң чек башка, бойындыйынча ондоп турган.

— Менде чечек бар — деп, ол эрмегин улалткан, — кажы ла кўн сайын таң эртен мен оны сугарып турадым. Ұч вулканым бар, неделениң бажында оларды арчып турадым. Ұчўлезин арчыйдым, бчўп калганын да арчыйдым. База не болуп калбас. Мен олардын ээзи болгоным вулкандарыма да, чечегиме де тузалу. Жылдыстарга десе сененг кандый да туза болуп турганы жок...

Эпчил кўлўк удураниени аймайын десе де, же айдатан сўзи табылбай, оозы ачык отурып артып калган. Кичинеке каан-уул оноң ары атанды.

«Жок, жаан улус чындап та кижикайкаар албаты» — деп, жолой ол ачык-жарык сананып бараткан.

XIV

Бежинчи планета анчадала жылбўлў болуптыр. Ол бастыразынан кичинеги. Мында сок жаңыс фонарь ла фонарьчы бар эптир. Кўк тенери тўбинде кўскў илинбес, эн оогош планетада фонарь ла фонарьчы не керектў болгонын Кичинеке каан-уул чат ла ондоп албады. Же ол мынайда сананып калган:

«Айса болзо, бу кижикемге-кемге чындап та каткымчылу кўрўнер. Же ол каанга, мактанчакка, жўбжўгў кўнкўрў жыгылып жўрген астамчыга, аракызакка кўрў, чик жок артык, оны шоодып айдарга жарабас. Оның ижинде кандый да болзо бир учур бар. Ол фонарин кўйдўргенде — база бир чолмон эмезе чечек жарый тўшкен немедий. Качан ол фонарьды бчўрип ийгенде, база бир чолмон эмезе чечек уйуктай берген немедий кўрўнер. Бу жакшынак иш. Бу иш, чындап та, кеен ле жараш, шак оның учун керектў».

Онойып сананган бойы, бу эн ле оогош планетага жууктажып келеле, фонарьчыны тооп турганын кўргўзип, бажын кекип ийди.

— Жакшы ба — деп, ол эзендешти. — Сен фонаринди нениң учун бчўрип ийдин?

— Жўп андый — деп, фонарьчы айтты. — Эзен-эзен.

— Бу кандый жөп болгон?

— Фонарьды өчүрүп туратан жөп.

Анайып айдала, ол фонарьды катап ла кўйдүрди.

— Фонарьды эмди ойто не кўйдүрүп ийдин?

— Жөп андый — деп, фонарьчы такып айтты.

— Чек ондобой турум — деп, Қичинек каан-уул актуун айдынды.

— Ондобойтон неме жок — деп, фонарьчы каруузын жандырды. — Жөптий ле жөп. Эзен-эзен.

Анайда айдала, фонарьды база ла өчүрүп ийди.

Онон чагмак кызыл арчуулла мандайынын терин арчып тура, мынайда эрмектенди:

— Менин ижим база күч ле. Бир тушта мынын тузазы бар болгон. Мен фонарьды таң атканда өчүрүп, күн ашканда кўйдүрүп туратам. Түште амырап алатан эдим, түнде уйуктап жадатан эдим.

— Оның кийининде жөпти кубултып салган ба?

— Жөп кубулбаган, ол ло бойы арткан — деп, фонарьчы ко-мудап айдынды. — Же чак деп неме шак ла оның шылтузында эмей! Менин планетам жылдыг сайын там ла там тыгыда айланар болды, жөп десе ол ло аайынча өскөртүлбей жат.

— Эмдигенче андый ба? — деп, Қичинек каан-уул сурады.

— Эмдигенче андый. Планета бир минутка бир катап айланып келет, менде амыраар өй чек жок, кажы ла минуттын бажында мен фонарьды кўйдүрүп-өчүрүп, өчүрүп-кўйдүрүп ле божобой турадым.

— Қандый солун! Айдарда, сенин түжинг бир ле минутка элес эдип калатан турбай!

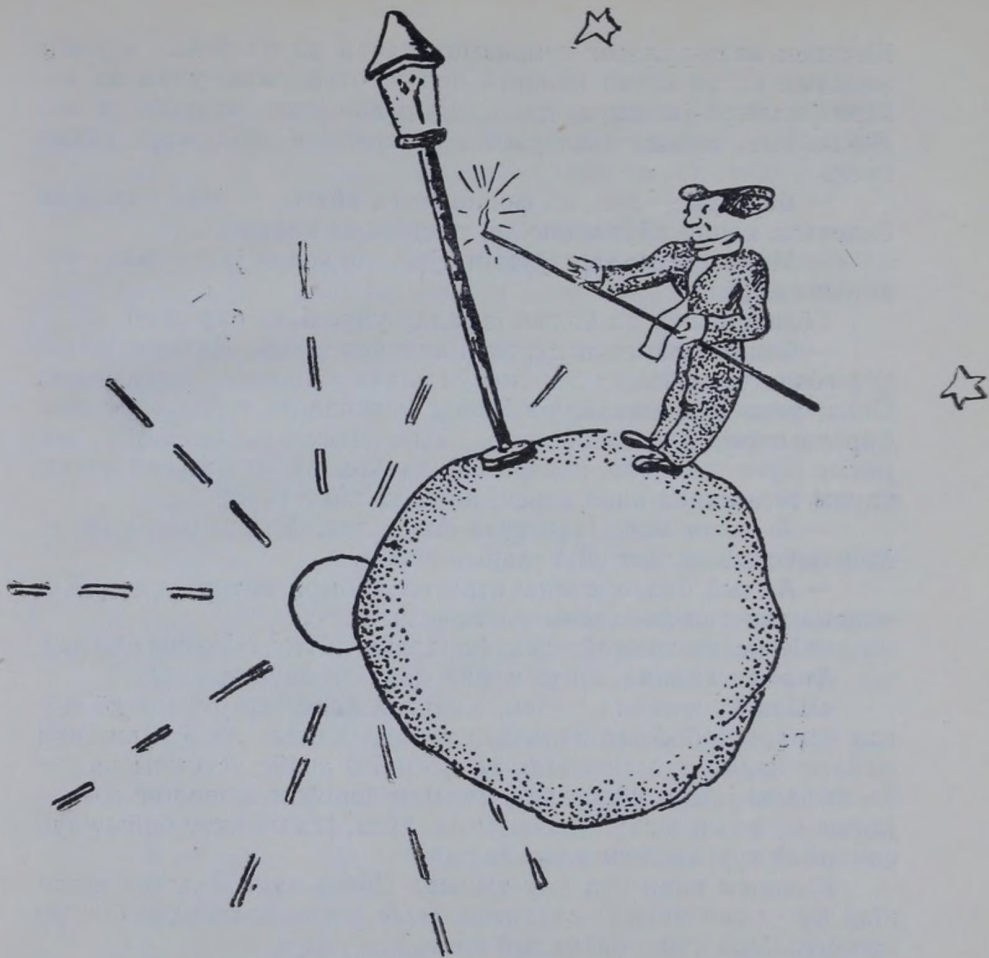
— Солун ла неме жок — деп, фонарьчы чала тарынып айтты. — Бис экү эрмектежип турганыстанг бери бир ай болуп калды.

— Бир ай дейзинг бе?!

— Андый эмей база. Одус минут. Одус күн. Эзен-эзен!

Анайып айдала, ол фонарьды катап ла кўйдүрди.

Қичинек каан-уул фонарьчыны аыктап турды, бойынын сөзине быжу болгон учун ол кижи ого там ла там жарай берди.

Кичинек каан-уулдын санаазына качан да ол бойы кўннинг ажыдын катап-катап көрөргө болуп, отургужын улам ла ичкери жылдыра-жылдыра, планетазын айланып келетен тужы кирди. Шак онын шылтузында најызына болужар кўүни тутты.

— Бери ук — деп, ол фонарьчыга айтты. — Мен бир сүме билерим: качан кўүнзезен ле, тыштанып аларын...

— Менин амыраар кўүним сүре ле келип жат — деп, фонарьчы айтты.

Сөзине быжу да болзо, же жалку улус база бар эмей.

— Сенин планетаң сүрекей кичинек — деп, Кичинек каан-уул сөзін улалтты, — сен оны үч алтап айланып келгедийин. Онын учун кўн ашпай, төбөңнүн үстинде ле турар эдип сеге бир ле кирезинде базар керек. Тыштанып алайын дезен, сен жангыс жерге токтобой, ичкери бас ла бас... ол тужында тўштингузуны сеге канча кире керек, анча ла кире турар...

— Же, оноң меге жаан туза жок — деп, фонарьчы айтты. — Мен ончозынаң тың уйуктаарын сўййдим.

— Андый болзо, сенин керегин коомой эмтир — деп, Кичинек каан-уул фонарьчыга ичи ачып айтты.

— Керегим коомой — деп, фонарьчы айтты. — Жакшы болзын. Анайда айдала, ол фонарин база ла өчүрүп ийди.

«Шак бу кижини — деп, Кичинек каан-уул жолына көндүгип барадып, бойына айдынып турат, — шак ла бу кижини байагы каан да, мактанчак та, жөөжөгө ачкөс астамчы да — бастыразы жаман көрөр эди. Же, мен бодозом, олардон сок ло жангыс бу кижини онду. Мынызы ол, айса, жангыс акту бойы учун сананбай турганынан улам андый».

Кичинек каан-уул улу тынып: «Меге најы болотон кижини шак бу — деп ичинде сананган. — Же онын планетазы өткүрө кичинек. Эки кижини баткадый эмес...»

Бу кайкамчылу планетага кайра тартылып калганынын база бир шылтагы: анда кўннинг ажыдын бир конокко бир мунг төрт жүс төртөн катап көрүп алгадый болгонын Кичинек каан-уул акту бойына да айдарынаң айап, акту бойынаң каран туйка сананып бараткан.

Алтынчы планета бежинчизинен он катап жаан болгон. Мында калың-калың бичиктер бичип турган бир карган журтаган эмтир. Ол Кичинек каан-уулды көргөн лө тарый кыйгырды:

— Көрзөгөр дө! Жорукчы кижии једип келди!

Кичинек каан-уул тыныш алынайын деп столго јууктай отурды. Ол канча кире јол өтпөди деп айдар! Арыганы да јолду.

— Сен кайдан келдин? — деп, карган оноң сурады.

— Мындый калың бу не бичик? — деп, Кичинек каан-уул дура сурады. — Бу јерде слер нени эдип отурган кижии?

— Мен географ эдим — деп, карган каруузын јандырды.

— Географ дегени нези?

— Географ дегени талайлар, суулар, городтор, туулар ла чөлдөр кайда турганын билеечи үредүлү кижии.

— Сүреен солун эмтир! — деп, Кичинек каан-уул кайкады. — Жаан иш бүдүрип турган кижии эмитиреер!

Анайда айдала, ол географтын планетазын ајыктап көрди. Мындый кеен планетаны ол бу чагында көргөлөк болгон.

— Слердин планетагар сүреен јараш эмтир — деп, ол айтты. — Мында тенгис бар ба?

— Онызын мен билбезим — деп, географ каруузын јандырды.

— О-о — деп, Кичинек каан-уул күүни сооп унчукты. — А туулар бар ба?

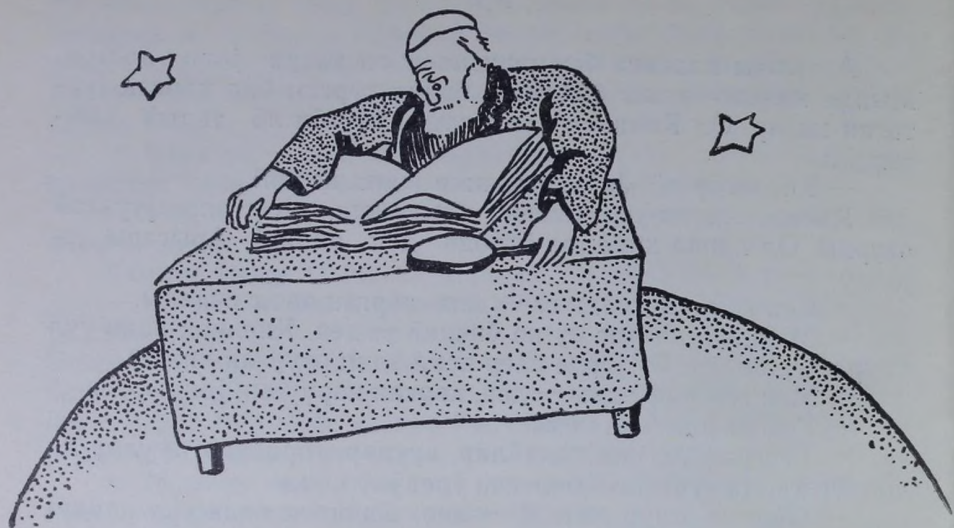
— Билбезим — деп, географ айдынды.

— А городтор, чөлдөр, суулар?

— Мен онызын база билбезим.

— Је слер географ инеер!

— Шак андый — деп, карган јөпсинди. — Мен географ, јорукчы эмезим. Јорукчылар јогына мен чек кыйналып отурадым. Городтордын, суулардын, туулардын, тенгистердин, талайлардын ла чөлдөрдиг тоозын географтар алатан эмес. Географ — ижи көп кижии болор, онын соодонып јоруктап јүре-

тен чөлөбзи жок. Ол кабинетинен чыкпайтан. Же келген жорукчыларла ол туштажып, олардын айдып бергенин бичип алат. Качан олардын кажы бирүзи кандый бир солун неме куучындап берзе, географ онын чын-төгүнин билерге сурулап, жорукчы кей кижиге, жок по деп жартына чыгып жат.

— Оны жартап алып кайдатан?

— Кайдатан дейзин бе? Канай эштеп жорукчы төгүн неме айдып үрдүртип койзо, географияда бичилгени ончозы булгагып калар деп сен билип турун ба? Качан жорукчы эмештен ичинип турган болгожын, онызы база жаман.

— Ненин учун жаман?

— Ненин учун дезе, аракызак улустың көзи айрыланып жат. Андый аракызак неменин сөзине бүдүнгөн географ бир тууның ордына эки туу турган деп темдектеп салар.

— Шак андый бир кижини мен көргөм. Онон коомой жорукчы болор эди — деп, Кичинек каан-уул эске алынды.

— Болзо до болор. Андый танмалар көп эмей. Же качан

јорукчы быжу ла төп кижн болуп чыкса, онын ачканын шинг-деп көргилеп јат.

— Канайда шингдгилеп јат? Көрөргө атанып јат па?

— Јок, кайдан. Анайып шингдейтени јаан качалагду болор эмей. Јорукчы ачканын керелеп берзин деп некеп јадылар. Темдектезе, ол бир јаан тайга ачкан болды ба, оног јаан-јаан таштар алып келзин.

Географ кенетийин санаа алынып, јүрексиреп чыкты:

— Сен бойыг да јорукчы инен! Узак јердег келген! Төрөл планетанг керегинде айдып бер!

Анайда эрмектенип, географ калыг бичигин ачып, карандашты учап алды. Јорукчылардын куучынын озо баштап карандашла бичийтен јанду. Качан јорукчы бойынын куучынын чын деп керелеп чыккан кийининде, јаныс ла ол тужында чернинала быжулап бичиирге јараар.

— Мен угуп турум, куучында — деп, географ айтты.

— Је мениг планетамда кижн ле тыг сонуркап угатан неме јок — деп, Кичинек каан-уул кемзинип эрмектенди. — Андагы бар неме бастыразы кип-кичине. Уч вулкан бар. Экүзи бурлап јат, бирүзи туку качан өчүп калган. Је өчүп ле калган деп тыг иженерге јарабас, кижн мында јоруктап јүрерде, анда не болуп калбас!

— Чын, не ле болордонг маат јок — деп, географ јөмөди.

— Ойно менде бир чечек бар.

— Чечектерди бис темдектебейтенис — деп, географ чокумдады.

— Је нениг учун?! Олордонг јараш јер үстинде не де јок ине!

— Не дезе, чечектер эфемерге келижип јат.

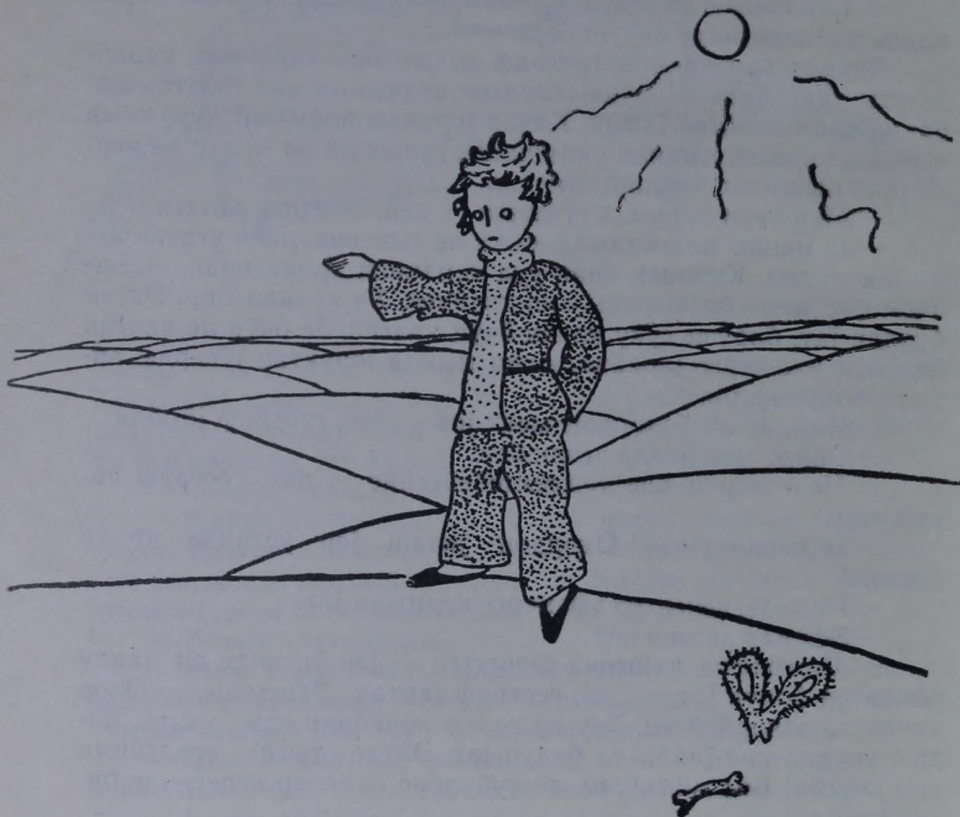
— Эфемер дегени не?

— География аайынча бичиктер — јер үстинде эн баалу бичиктер болуп јат — деп, географ јартап баштады. — Олор качан да эскирбейтен. Туу ордынанг көчкөнин кем уккан, андый учурал каа-јаада ла болуп јат. Эмезе тенгис соолгонын кем көргөн! Бис мөнкүлик ле кубулбас немелер керегинде бичип јадыс.

— Же өчүп калган вулкан катап ойгонып келер аргалу — деп, Кичинек каан-уул онын эрмегине жара киришти. — Же менин билерге турганым «эфемер» дегени не?

— Вулкан өчкөни-өчпөгөни биске, географтарга, керек жок — деп, географ айтты. — Биске учурлу неме: кыр. Ол өскөрбөй жат.

— Же жартазаар: «эфемер» дегени не? — деп, Кичинек каан-

уул катап ла сурады. Ол андый јанду да: бир ле сурап алган немезин јартап албаганча, токтобос.

— Эфемер деп јаан удабай, јоголып калатан немелерди адап јат.

— Айдарда, мениг де чечегим удабай јоголып калат эмеш пе?

— Андый эмей аа.

«Мениг сүүнчим ле јаражайымнын јүрүми кыска турбай — деп, Кичинек каан-уул ичинде кородоп айдынды, — ого үзеери ондо төрт тегенегинен өскө коруланар не де јок. Мен дезе оны таштап, јоруктай бергем, ол анда, ээн планетада, сок јангыскан!»

Шак бу тужында таштап барган чечегине онын ичи баштапкы ла катап ачып, чим эдип калды. Је ол ачузын јажырып, эр бойын тудунып:

— Мен эмди кажы алтайды көстөп атанайын, слер кандый јөп беререр? — деп географтан сурады.

— Јер деп планетага бар — деп, географ айткан. — Онын јаман ады-чуузы чыкпаган эди.

Кичинек каан-уул јолына оноң ары көндүкти, је эмди онын ал-санаазы сок јангыскан артып калган гүл-чечекте болгон.

XVI

Анайып, онын келген јетинчи планетазы Јер болгон.

Јер тегин андый планета эмес эмей! Анда јүс он бир каан (бого, ол тоодо, негрлердийи база кирип јат), јети мун географ, тогус јүс мун јөөжөгө ачкөс астамчы, јети јарым миллион мактанчак, үч јүс он бир миллион јамыркак бар эmdir — бастыразын бириктире чотоп, текши тоозын алгажын, эки миллиардка јуук јаан улус.

Јер канча кирелү јаан болгоны слерге јарт болзын деп мындыј темдек эдейин: электричество табылгалактан озо ал-

ты континенттин бастыразында фонарьчылардын бүткүл черү-
зин — төрт жүс алтан эки мун беш жүс он бир кижини тударга
келижетен.

Тууразынан көргөндө, бу сүрекей кайкамчылу билдире-
тен. Бу черүниң кыймыгы торт ло балеттегидий бодолып, эн
чокум ритмниң аайыла башкарынып турган. Элден озо Жаңы
Зеландия ла Австралиянын фонарьчылары чыгатын. Олор
фонарьларын жарыткылап койоло, уйуктаарга јадатын. Олор-
ды ээчий Кыдаттын фонарьчыларына сандыражатын өй једе-
тен. Бийелеп ийеле, олор көжөгө ажыра база јылыып калар.
Ойно Россия ла Индиянын фонарьчыларына иш башталатын.
Ойно Африка ла Европада фонарьлар күйе беретен. Онон
Түштүк Америкада. Арт учында — Түндүк Америкада. Олор
качан да јастырбайтан, сценага кем де эйинен озо чыкпайтан.
Мыны көрөргө чындап та сүрекей солун ла кайкамчылу болгон
деп чынын айдар керек.

Жаңыс ла Түндүк ле Түштүк полюстарда сок жаңыс фона-
рин күйдүретен эки фонарьчы коот ло јайым јуртаган: олорго
бойынын ижиле јылына јүк ле эки катаптан уружарга кели-
жип турган.

XVII

Коркушту тилгеречи тудуп келгенде, кезикте эрик јокто
кижи төгүнденип те ийген турар. Шак анайып фонарьчылар
керегинде куучындап јада, мен чындыктан бир эмеш тууралай
бергем. Бистин планетаны јакшы билбейтен улус мыны угала,
ол керегинде саң тескери билгилеп албазын деп чала чочып
турум. Улустар Јер үстинде сүрекей ле көп јер ээлебей јат.
Онын эки миллиардка шыдар эл-јсны, јуунга чылап, јуулып
келеле, жаңыс јерге тура бергежин, олор бастыразы јаба узу-
ны-тууразы јирме милден ашпас јерге бада берер эди. Бүткүл
кижиликти Тымык тенгистин бир кичинек ле деген ортолыгына
чого салып койор аргалу.

Мынайып айтсагар, јаан улус слерге бүтпези јарт. Олор

бойлорын көп лө јер ээлеп турганыс деп бодогылап јат. Олор бойлорына баобабтардый јаан ла улуркак көрүнетен болбайсын. Слер десе олорло бу керегинде тыг керчешпей, олорго чокум чот өткүрип ийзин деп јөп берзегер, олор карын јарадып угар. Олорго цифра, тоо ло дегенин угарга кереес, јакшызынып, торт ло јантыгынаг јада берерге туратанын билбейтен бедеер. Је слер андый арифметикага кайран өйди тегин коротпогор. Оног бир де туза јок. А слер онызы јогынаг да меге бүдүп јадыгар.

Учы түбинде Јерге келип, Кичинек каан-уул бир тынар-тынду немеге учурабай, алаг кайкады. Ол керек десе јастыра-ла, кандый бир өскө планетага азып-тозуп түштим эмеш пе деп те сананып калды. Је бу өйдө јанындагы кумақта чала айсары өндү, тегерийте күрмелеле, јаткан неме кыймык этти.

— Јакшы ба — деп, Кичинек каан-уул бодоштыра эзен-дешти.

— Јакшы, јакшы ба — деп, удура јылан унчукты.

— Кажы планетага келип түшкен кижии мен?

— Јерге — деп, јылан айтты. — Африкага.

— Чын ла ба? А не, Јерде улус јок по?

— Бу чөл. Чөлдө кем де јуртабай јат. Је Јер бойы сүрекей јаан.

Кичинек каан-уул ташка отурып, көстөрин өрө көдүрип, тегерини ајыктады.

— Јылдыстар нениг учун суркуражып турганын билерге санангам — деп, ол санааркап эрмектенди. — Байла, кажы ла кижии бойынын јылдызын озолу-сонду танып таап турзын деп, олор јарык чачып мелтирежетен болор. Көрсөг дө, туку ол мениг планетам! Шак ла бистинг үстибисте... Је ого јетире кандый бийик, кандый узак!

— Јараш планета эмтир — деп, јылан айдат. — Је сен мында, јерде, нени эдейин деп?

— Мен чечегимле өөркөжөлө, келгем — деп, Кичинек каан-уул агын-чегин айдып берди.

— А, андый керек турбай...

Экүлези кезек өйгө кыныс этпей, тым боло бердилер.

— Же улустар кайда не? — деп, Кичинек каан-уул анча-мынча болбой туруп, чала јоксынып сурады. — Кандый да болзо, чөлдө база эрикчил ле эмтир...

— Улустар ортодо тўнгей ле андый ок эрикчил — деп, жылан билееркеди.

Кичинек каан-уул оны лаптап ајыктап айтты:

— Сен база сағ ла башка тынду. Сабардан жоон эмес...

— Андый да болзом, менде каанның сабарынағ артык ийде бар — деп, жылан јөпсинбей айткан.

Кичинек каан-уул күлүмзиренип ийди:

— Сениң андый сўрекей күчин неде? Бут-кол јок сенде. Сениң јоруктап та јўрер арган јок...

— Мен сени кандый да кереп јетирбес јерге јетиргедийим — деп, жылан айдала, Кичинек каан-уулдың јодозына алтын билек чилеп ороло берди.

— Мениң тийген кажы ла кижи, кандый да ады-чуузы чыккан күлүк болзың, бай јок, чыккан јерине кыйалта јок бурылып јадар јанду — деп, жылан эрмектенет. — Је сен ару, сен жылдыстан келген...

Кичинек каан-уул каруузын јандырбады.

— Сени көрүп, ичим ачийт — деп, жылан куучынын улалтат ла. — Сен бу таштый кату Јерде чек уйан, сеге мында күч болор. Је планетангы таштап барган күнингди эске алынып, коркушту бууныгып, кунуга берзенг, мен бир болужым јетирерим. Мен сени...

— Айтканыңды ондодым, јакшы ондодым — деп, Кичинек каан-уул ого удур аунчукты. — Је нениң учун сен сўре ле чике айтпай јадын?

— Мен бастыра керектерди чын-чике бүдүрип јадым — деп, жылан айткан.

Экүлези кыңгыс этпей, тым боло бердилер.

XVIII

Кичинек каан-уул ээн чөлди өдүп, кемге де учурабаган. Бу өйдин туркунына ого јүк ле үч јелектү, өңи јок бир кичинек чечек көрүңген...

— Эзен — деп, Кичинек каан-уул энчейип, ого айткан.

— Эзен — деп, чечек каруузын берди.

— Улустар кайда, билетен бе? — деп, Қичинек каан-уул жалакай сураган.

Чечек качан да бир тушта онын јаныла өдүп барган караванды көргөн болгон.

— Улустар дейзин бе? А, чын да дезен... Олор бастыразы ла алту эмезе јетү болор керек. Олорды көргөнимнен бери көп жылдар өдүп калды. Је эмди ол улусты кайдан истеп, кайдан табарын кем де билбес. Олорды салкын айдап жүрген болор. Олордын тамыр-тазыл јогы өткүре јаман болгодый.

— Јакшы болзын — деп, Қичинек каан-уул колын жаңыган.

— Јакшы јет — деп, чечек ээчий айтты.

XIX

Кичинек каан-уул бийик кырдын бажына чыкты. Ол мынанг озо тизезинче болгон үч вулканынан өскө тайга-таш деп неме көргөн эмес. Өчүп калган вулканы ого отургуш болгон. Ол бу тужында: «Бу бийик кырдын бажынанг мен бүткүл планетаны ла онын улузын текши көрүп ийерим» — деп иженип сананган. Же ийнедий чичке ле курч сүмерлерден өскө, ого не де көрүнбеди.

— Якшы ба — деп, ол бодоштыра эзендешти.

— Якшы, якшы ба... ба... ба... — деп, жаңылга унчукты.

— Слер кем? — деп, Кичинек каан-уул сурады.

— Слер кем... кем... кем... — деп, жаңылга унчукты.

— Најылар бололы, мен чек жаңыскан — деп, ол ал-санаага тўжүп кыйгырды.

— Жаңыскан... жаңыскан... жаңыскан... — деп, жаңылга унчукты.

«Кандый санг башка планета!» — деп, Кичинек каан-уул сананган. — Усти јага какшап калган, бастыра ийнедий учалгак, текши кујурлу. Јаткан улузынын санаазы чала кириш-чыгыш болгодый. Олор кижиден эрмек сурабас, айтканынды удуга өткөнип турар... Менин јеримдеги чечек, менин көөркийим ле жаңыс сүүнчим, эрмек-куучынды сүре ле бойы озо баштайтан эди, јок, бу кижиле кайкаар, санг ла башка планета эмтир».

XX

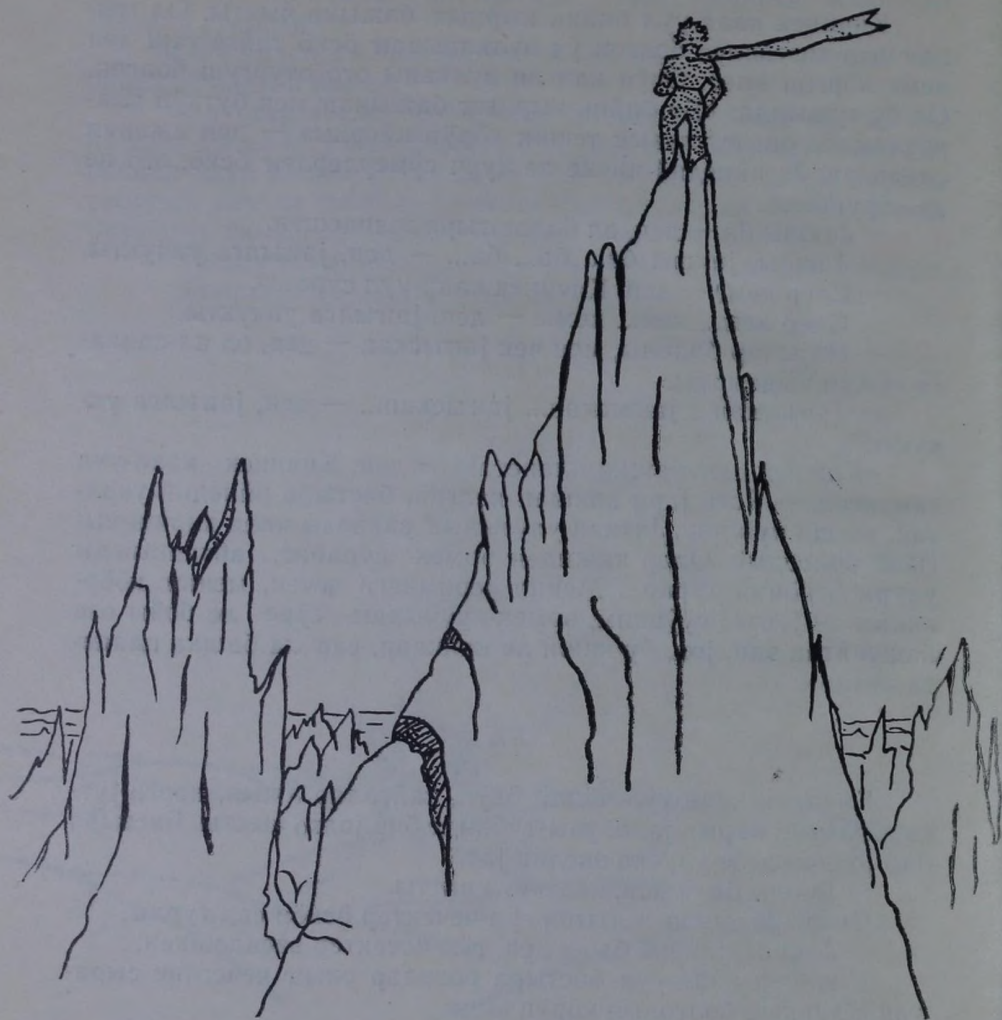
Кичинек каан-уул чөлди өдүп, тайгалар ажып, карга-јутка алдырып барып јада, учы-түбинде бир јолго чыкты. Бастыра бар јолдор дезе улуска экелип јат.

— Якшы ба — деп, каан-уул айтты.

Онын алдында толгыра гүл-чечектер өскөн сад турды.

— Якшы, якшы ба — деп, гүл-чечектер эзендешкен.

Кичинек каан-уул бастыра розалар онын чечегине сыраңгај јүзүндеш болгонын көрүп ийди.

— Слер кем? — деп, Кичинек каан-уул кайкап сураган.
— Бис гүл-чечектер — деп, гүл-чечектер каруун бердилер.
— Андый ба — деп, Кичинек каан-уул жүк арайдаг ун-
чуккан.

Ол бу өйдө бойына коркушту ырызы жок деп көрүнгөн. Жаражай көөркийи ого жаантайын ла: «Орчылангнын үстинде мендий чечек жок» — деп айдып туратаны санаазына кирди. Эмди десе жангыс ла бу бир садта ого түп-түңей андый ок беш мунг чечек туру!

«Мыны көргөн болзо, ол кандый тыг ачынгай не! — деп, Кичинек каан-уул сананган. — Оос туттуруп каткыга калбаска, көөркийек канайып, тыны үзүлип бараткандый, жөдүлденип, өлөөчи болуп ыраланар эди. А меге десе онын чөрчөктөгөнни угарга, жаан тымылу кижини чилеп, оны наайлу кичеерге келижер эди, онойтпогончо база болбос, не десе мени өчөөр-ченеер ле деп тура, ол чындап та өлбөйин деп табар...»

Оног ол мынайда база сананган: «Бойымды ак-жарыкта

сок жагыс бир чечектин ээзи мен деп, андый чечек өскө кайда да эспөй жат, өскө кемде де жок деп көөрөп жүрген эмтирим, эmdi көрөр болзо, ол теп ле тегин гүл-чечек эмтир. Қармай алайын дегеним, бир тегин роза ла тиземче, бирүзи туку качан өчүп калган, үч вулкан болуп турганда... мен мынын кийининде не кижиде, мен кандый каан-уул...»

Анайда айдынып, ачузына чыдабай, ол өлөнгө көнкөрө жадала, өксөп-өксөп ыйлай берген.

XXI

Шак ла бу тушта Түлкү келген.

— Јакшы ба — деп, ол айтты.

— Јакшы, јакшы ба — деп, Қичинек каан-уул каруузын ја-лакай берди, оног эбиреде ајыктанды, је кем де көрүнбеди.

Мен мында — деп, ол ок үн угулды. — Јаблонянын алдында...

— Сен кем? — деп, Қичинек каан-уул сурады. — Қандый кеберкек эдин!

— Мен Түлкү — деп, Түлкү айтты.

— Мениле кожо ойнозон — деп, Кичинек каан-уул сураган айас айдынды. — Эригип турганым коркуш...

— Кожо ойноор аргам жок — деп, Түлкү мойноды. — Мени колго үредип койгон эмес, мен жерлик тынду.

— Же андый болзо, меге тарынба — деп, Кичинек каан-уул айтты.

Онон анча-мынча сананып, сурады:

— «Колго үредер» дегени не?

— Сен бу жердин эмес эмтиринг — деп, Түлкү сезип ийди. — Мында сен нени бедреп, истеп жүргөн болотон?

— Улус бедреп жадым — деп, Кичинек каан-уул каруузын жандырып, Түлкүден катап ла сурады: — «Колго үредер» дегени не?

— Улустарда мылтык бар, олор андагылап жүредилер. Мынызы өткүрө жаман! Анайда ок олор такаа-куштар тудуп азырап жат. Мынызы өткүрө жакшы. Олордын өскө жакшызы жок эмей. А сен база такаа бедреп жүрүң бе?

— Жок — деп, Кичинек каан-уул айтты. — Најылар бедреп жүрүм. Же «колго үредер» дегени не, сен айдатаң ба, жок по?

— Бу кажы чакта ундылып калган жаң болор — деп, Түлкү жартады. — Ол ичине киргенди тудуп, бойына үредип алар дегени.

— Бойына үредип алар дегин бе?

— Шак андый — деп, Түлкү айтты. — Эм үстине сен меге түмен балдардан бир де башкаң жок, кичинек уулчактый көрүнедин. Онын учун меге керектү эмезин. Мен де сеге керектү эмес. Мен десе сеге түмен түлкүлөрдий ок түлкү деп көрүндим. Же качан сен мени колго үредип алзан, бис экү бой-бойыска керектү болуп каларыс. Бой-бойыска үренижип, жоксыныжып турарыс. Сен меге бу жер үстинде эн ле кару ла көргөн жаңызым болорын. Мен де сеге бу жер үстинде база көргөн жаңызың болорым...

— Мен ондоп баштадым — деп, Кичинек каан-уул терен сананып айдырган. — Бир гүл-чечек болгон... ол мени, байла, база үредип алган болор...

— Андый да болордон маат жок — деп, Түлкү жөпсинди. —
Жер үстинде не болбой жат деер!

— Бу жер үстинде болгон неме эмес — деп, Кичинек каан-уул айда салды.

Түлкү алан кайкап калды.

— Оско планетада ба?

— Эйе.

— А ол планетада анчылар бар ба?

— Жок.

— Кандый солун! А такаалар бар ба?

— Жок.

— Телекейи текши неме ак-жарыкта жок эмей! — деп, Түлкү улу тынды.

Эмеш унчукпай отурала, байагы куучынына катап бурылды:

— Менин жүрген жүрүмүм эрикчелдү ле неме. Мен такаалар кетейдим, улус десе мени кетегилеп жат. Бастыра такаалар бир түней, улус база бир түней. Эриги ле жоктын жүрүмүн жүрүм. Же сен мени бойыңа үредип алзан, менин жүрүмүм күн тийгендий жарый түжер эди. Мунг улустың базыдынан сенин басканыңды мен аңылап, танып турар эдим. Тегин анайда, улустың базыдын уккан ла тарый, мен сурт эдип качып, ичегеним түбине жажына бердим. Же сенин базыдың меге музыкадый болор, бастыра өзөк-буурыма жайылар, мен сүүнип, сени уткып, удур чыга мантап келер эдим. Туку анаар көрзөң дө! Туку анда, жалаңдарда, быжып жаткан буудайды сен көрүп туруң ба? Мен аш жибейтем. Меге мажактар керек жок. Ашту жалаңдар мени жилбиркетпей жат, оморды көрүп, мен санаага алдыртпайдым. Онызы кунукчыл! Же сенин чачың алтындый. Мени үредип алган тужында, кайкамчылу боло берер эди! Алтын буудайды сеге түңейлеп көрүп, сүре ле сени эске алынып жүрер эдим. Буудайды эзинге араай энгилип шылыраган табыжын мен жакшызынып угар эдим...

Мынайда айдынып божойло, Түлкү унчукпай, Кичинек каан-уулга узак көрүп отурды. Анча-мынча болбой:

— Мени үредип алзан, же бе! — деп, ол жайнаган чылап отурган.

— Мойнобос то эдим — деп, Кичинек каан-уул ого каруузын жандырган, — же менде ой сүрекей ас. Меге најылар таап, көп-көп неме билип алар керек.

— Кижн жангыс ла үредип алган немени јакшы билип алар аргалу — деп, Түлкү айтты. — Је улуска эмди не-немени јакшы билерге бош ой болбой јат. Олор ончо ло немени магазиннен эдүлү садып алат. Је најы-нөкөрлөр садып турган магазиндер кайда да јок ине, онын учун улус эмди најы деп немени билбей барган, нак болорын ундынып, бой-бойына кылагдажып, каныгып, там ары барып јат. А сен најылу болойын дезен, мени бойына үредип ал!

— Уредип аларга нени эдер керек! — деп, Кичинек каан-уул сурады.

— Бачымдабас керек — деп, Түлкү јартады. — Элден озо сен туку анда, эмеш ырада, элөнгө отурып ал — шак анайда сакып отур. Мен сеге көс кырыла көрүп салып отураарым, сен десе оозын ачпай, шык ла эткен отур, эрмек айтпа. Сөстөр бой-бойын билижерине јангыс ла чаптыгын јетирип јат. Онон сен күн ле сайын эмештен јууктай отурып башта...

Эртезинде Кичинек каан-уул байагы јерге база ла келди.

— Јаантайын бир өйдө келип турзан торт — деп, Түлкү јөптөди. — Сен, темдектезе, төрт часта келип турзан, мен бир час озолодо сүүнип, көкип чыгарым. Туштажар эй јууктаган сайын мен там ла энчикпей барарым. Јөптөшкөн час једе берзе, јүрегим сыстап, чочып баштаарым. Сакылтанын сызын, ырыстын баазын шак анайда билип јат! А качан озолу-сонду келип турзан, мен јүрегимди эртеледен кажы часка белетее-рин билбей турарым... Јанжыккан ээжини буспас керек.

— Јанжыккан ээжи дегени не? — деп, Кичинек каан-уул сурады.

— Бу база туку качан ундылып калган неме — деп, Түлкү ого јартап берди. — Онын шылтузында бир күн өскөлөринен,

бир час — арткандарынан башка, ангылу деп бодолып, темдектелип турган болуп жат. Темдек эдип алза, менин анчыларымда мындый ээжи бар: олор кажы ла четверг сайын деремненин кыстарыла бийе салып жат. Меге бу четверг күн кандый макалузын айтпа! Бу күнде меге коот ло жайым, коркор неме жок. Мен соодонып, бир де жалтанбай үзүмдү садка

жетире барып келедим. Же, качан анчылар келишкен ле күнде бийелеген болзо, меге бастыра күндер жагыс аай билдирип, кажы ла алтамда анчынын огынан жалтанып, мен амыраартыштанар дегенин билбес эдим.

Онойып Кичинек каан-уул Түлкүни бойына үредип алды. Же айрылыжар ой келди.

— Сен бойың бурулу — деп, Кичинек каан-уул айткан. — Мен сенин жүрегинди сыстадып барар күүним жок болгон, сен бойың «үредип ле ал, үредип ле ал» деп турган жокпон...

— Андый эмей аа — деп, Түлкү айтты.

— Же сен јарт ла ыйлаар эмейиң, ыйлаарың!

— Андый эмей аа.

— Айдарда, сеге мениң јаманым јеткен турбай.

— Јок — деп, Түлкү јөпсинбей бажын јайкады, — сениң јаманың јетпеген. Меге јакшы. Сениң барың јакшы. Алтын буудай керегинде нени айткан эдим, санааңа кирет пе.

Ол унчукпай барды. Онон мынайда кошты:

— Барып гүл-чечектерди база катап көрүп кел. Олорды көрөлө, сениң чечегин ак-јарыкта сок јаныс эмтир деп, сен би-

лип аларын. Онон мениле јакшылажарга келзен, мен сеге бир јажыт айдып берерим. Ол менин сеге берген сый-белегим болор.

Кичинек каан-уул гүл-чечектерди көрүп аларга барды.

— Слерлер менин чечегиме кичинек те түнгей эмезеер — деп, ол чечектерге аланзыбай айткан. — Слерлер эм үстүне не де эмезеер. Слерди кем де бойына үреткелек, слер де кемди де үредип албаганаар. Менин Түлкүм озо баштап андый болгон. Түмен-түлкүлерден ол тушта онын бир де башказы јок болгон. Је бис экү најылажып алганыс, эмди, онын кийининде, ол меге бүткүл телекейде сок јангыс болуп калды.

Мыны уккан гүл-чечектер сүрекей кемзине бергендер.

— Слерлер јараш, је куру — деп, Кичинек каан-уул эрмегин онон ары улалтат. — Слер учун өлөргө күйнзебезин. Чын, өдүп бараткан кандый бир туш кижии менин чечегимди көрөлө, оны слерден ле артыгы јок, чечектий ле чечек эмтир деп айдары јарт. Је ол меге слерден ончогордон јаба чик јок кару. Мен слерди эмес, јангыс оны күнүн сайын сугарган эмейим. Слерди эмес, јангыс оны шил какпакла мен јапкан эдим. Эзин-салкын тийбезин деп, мен оны көжөгөлөгөн јогым ба. Ол чечегим учун көбөлөк-курттарды кырып, јүк ле көбөлөк чыксын, оныла кожо ойнозын деп бир-эки ле куртты мен тирү артыргам. Онын комудаганын да, мактанганын да угатан эдим, керек дезе ол унчукпай да барганда, мен каран-туйук, кулагым серт эдип тындаланып туратам. Ол чечек — менин чечегим. Менин көөркийим.

Айдарын түгезе айдып божойло, Кичинек каан-уул кайра Түлкүге келди.

— Јакшы болзын... — деп, ол айтты.

— Јакшы једип бар — деп, Түлкү айтты. — Менин сеге ачып јаткан јажыдым бу, ондо јаан чүм-чам јок: јангыс ла јүрек көспөкчил, јангыс ол сескир деп билип ал, качан да ундыбай јүр. Эң јаанын, эң учурлузын көскө лө көрүп албазын.

Ундып койбоско Кичинек каан-уул Түлкүни ээчий катап айтты:

— Эң учурлузын көслө көрүп албазын.

— Сенин чечегин сеге кару, онын шылтагы: сен ого бастыра бойынды беринип койгонунан улам.

Ундып койбоско Кичинек каан-уул Түлкүни ээчий катап айтты.

— Бастыра бойымды беринип койгонумнан улам...

— Улус бу чындыкты база ундып койгон — деп, Түлкү айт-

ты, — је сен ундыба: кемдерди үредип алзанг, олордын басты-разы учун сен эр-жакына каруулу деп билип жүр. Сен чечегинг учун каруулу.

Ундып койбоско кичинек каан-уул Түлкүни ээчий катап айтты:

— Мен чечегим учун каруулу.

XXII

— Якшы ба — деп, Кичинек каан-уул эзендешкен.

— Якшы, якшы ба — деп, темир жолчы каруузын жандырган.

— Сен мында нени эдип жадың? — деп, Кичинек каан-уул сурады.

— Пассажирлерди аңылап жадым — деп, темир жолчы каруузын жандырды. — Бир уула мунг кижиден поездтерге отургузып, эки башка аткарып жадым: бирүзин — оң жаны жаар, экинчизин — сол жаны жаар.

Анайып эрмектешип турганча, жарык көзнөктөрүн жалтырадып, күзүреген түрген поезд өдө конордо, темир жолчынын бутказы селендеп калды.

— Бу неге мендеп, үкүстеп бараткан улус — деп, Кичинек каан-уул кайкады. — Олор нени жылайтып койоло, бедреп жүрген болотон?

— Онызын машинист бойы да билбес — деп, темир жолчы кимиренди.

Онойып эрмектешип турганча, жарык отторын жалтырадып, күзүреген база бир түрген поезд темир жолчынын бутказын селендеп өдө берди.

— Байагылары бурылып келеткен бе? — деп, Кичинек каан-уул кайкап сурады.

— Жок, булар өскө — деп, темир жолчы каруузын жандырды. — Бу удур келеткен поезд.

— Азый жаткан жер жаман болгон учун саң тескери бараткан улус па бу?

— Бис жок јерде үзе јакшы — деп, темир јолчы кимиренди. Онойып эрмектежип турганча, күзүрөп, жалтырап үчинчи тўрген поезд өдө конды.

— Булар байагы баштап өткөндөрине једер деп амадап бараткан ба? — деп, Кичинек каан-уул сурады.

— Олор неге де амадабай јат — деп, темир јолчы унчукты. — Олор вагондордо уйуктап јат, эмезе отуруп, оозын јаан-јаан ачып, эстегилеп барадар јанду улус. Јаңыс балдар тумчуктарыла көзнөккө тўртүлгилеп сонуркаган көргилейт.

— Јаңыс ла балдар нени бедреп јүргенин билип јат — деп, Кичинек каан-уул ајарулу унчукты. — Олор ал-санаазын өөн бөстөн эткен наадайга беринип, сүреен карузып, качан онызын колынаг айрып алгачын, ыйлашкылап турар...

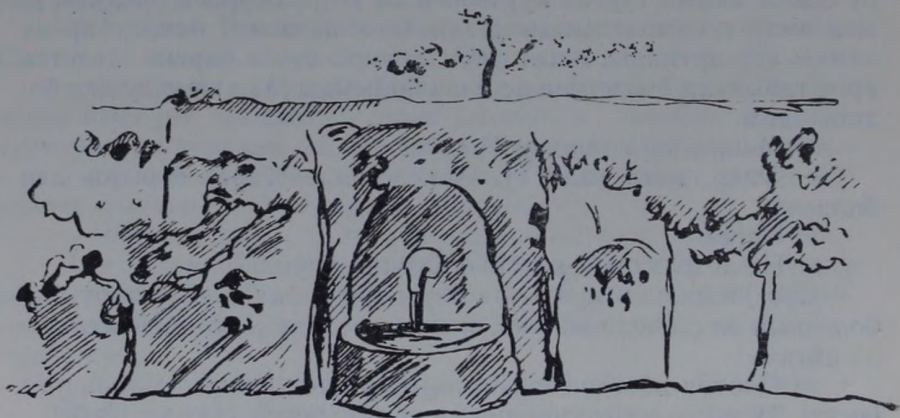
— Ырызы андый — деп, темир јолчы кимиренди.

XXIII

— Јакшы ба — деп, Кичинек каан-уул эзендешкен.

— Јакшы, јакшы ба — деп, садучы каруузын јандырган.

Ол кижининг суузынын кандыар пилюлялар садын тур-

ган эмтир. Бир андый пилюляны ажырып ийзен — бир неделе суузабай жүрерин.

— Буларды слер неге болуп садып турганаар? — деп, Кичинек каан-уул сурады.

— Олор көп ой чеберлеп жат — деп, садучы каруузын жандырды. — Билеечи специалист улустың чоды аайынча, бу пилюлялардын шылтузында бир неделеде бежен үч минут чеберлеп алар аргалу.

— Бу бежен үч минутка нени эдетен?

— Нени күүнзеерин.

«Менде бежен үч минут бош ой болгон болзо — деп, Кичинек каан-уул сананды, — мен көп опсыркабай, тонмок сууга барып келер эдим...».

XXIV

Мен аварияга учураганымнан бери бир неделе өдүп калды, пилюля садып отурган кижиге керегинде угуп тура, калганы уурт сууны ичип ийген эмтирим.

— Чындап та — деп, мен Кичинек каан-уулга айттым, — бу сенин айдып турган куучыныңды угарга сүреен жылбүлү, же мен эмдиге самоледымды жазап алгалак эдим, менде бир де тамчы суу артпады, оның учун тонмок сууга барып келетен арга табылган болзо, мен де база бойымды жаан ырысту деп бо доор эдим.

— Мениң најылашкан Түлкү...

— Экем, меге эмди Түлкү керегинде угарга бош жок деп билзен!

— Неге?

— Не десе, каным кадып өлөтөнүм учун...

Суу жогынан шыразы ла өлүм ортодо кандый колбу бар болгону ол сеспеди ошкош, оның учун меге жөпсинбей, мынай да айткан:

— Өлөтөн дө туш болзо, најын бары жакшы. Сананарга жеңил. Түлкүле најылашканыма мен сүрекей сүүнип жүрбей...

«Ол мени кандый жеткер сакып алганын чек сеспей жат. Же ол бойы торт ло суузаш дегенин бу жажында көргөн эмес, кайдан билзин. Ого күн чогы ла болзо, алдырбас эмей...»

Мен мыны чыгара айтпай, ичимде ле сананып калдым. Же Кичинек каан-уул мен жаар лаптап көрүп, мынайда айдынды:

— Мен де суузап турум... тур, барып кутук суу бедреп табалык.

Учы-кыйузы жок чөлдөн бодоп, көргөн көскө салдырып, сууалгыш бедрейтен дегени кандый сөс болотон деп колымла жанып ийдим. Же андый да болзо, бис суу бедреерге бардыс.

Жол узун болгон. Унчугышпай бис база узак ла барганыс. Удабай бозом кирип, тенгериде жылдыстар чыгып баштады. Суузаганымнан бажым эмештен айланып, көзим караңуулап, жылдыстарды түжимде көрүп турганымдый жүк арайдан бараттым. Кичинек каан-уулдын айтканы улам ла сагыжыма кирип, учында энчикпей сурадым:

— Айдарда, сен де суузайтан турбайың?

Же ол каруузын жандырбады. Ол тегине ле:

— Суу жүрекке де керек эмей — деп айтты.

Онын ол не учурлу айтканын ондобогон до болзом, унчукпадым. Такып сурулап-шылазан да, оной база сөс чыкпазын мен билип тургам.

Ол арыды. Кумакка отурды. Мен жанына отура түштим. Саат-маат кынгыс этпей отурдыс. Ойнодо ол мынайда айтты:

— Жылдыстар сүрекей жараш, не десе анда кайда да бир чечек өзүп жат, жылдыстар онын жаркынын бойына алынып, суркуражып турганы ол... Же ол мынан көскө көрүнбес чечек...

— Ондый эмей аа — деп айдында толкуланып жаткан кумакты ажыктап, өскө айдар сөс таппадым.

— Чөл дө жараш... — деп, Кичинек каан-уул кожуп айтты.

Чын айткан. Чөл меге жаантайын жаап туратан. Кумакту төндө отураарын. Эш-неме көрүнбес. Же андый да болзо тымыкта не де жаркындалып турар. Ол не болгонын мен сананып чат таппайтам...

— Билерин бе, чөлдин жаражы неде? — деп, ол айтты. — Кайда да онын бир жеринде суучактар жажынгылап жат...

Мен кайкап, серт эткем, кенетийин кумактан жаркындалып чыгып турган кайкамчылу жарыктын жажыдын эмди жаңы ла сескем! Качан да, кичинек-кичинек бала тужымда, мен бир эски турада жаткан эдим. Ол турада жажырып койгон алтын-мөнүн жөөжө бар деп айдыжатан. Ол жөөжө анайда ла табылбай артып калган; айса болзо, оны кем де бедреп таппаган, эмезе оны жазап бедреген де кижжи жок болгон. Же шак онын ла шылтузында ол тура илбизин-тармага тартыргандый туратан эди, а неге дезен, ол бойынын жүрегинде чындап та кандый да жажытты сугуп алала, улуска ачар күүни жок болгон.

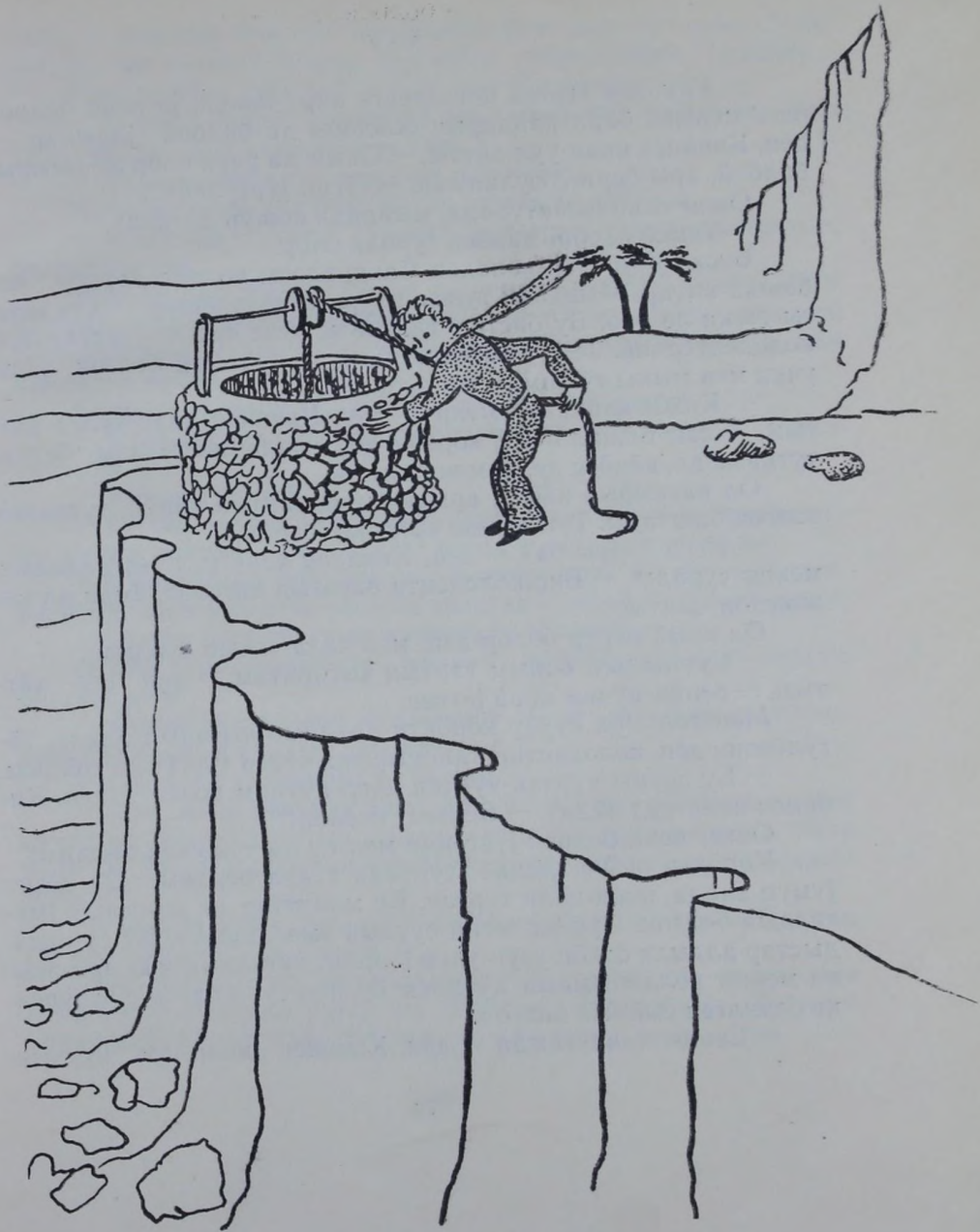
— Чын — дедим. — Тура болзын ол, жылдыс эмезе чөл дө болзын ол, чындап та айтса, эн ле жараш неме — көскө көрүнбейтени.

— Түлкү најымнын айтканыла учу-учында жөпсингенине мен сүрекей сүүнип турум — деп, Кичинек каан-уул унчукты.

Онон ол уйуктай берерде, мен оны чеп-чек колыма көдүрүп алып, ичкери бастым. Менин жүрегим тын согулып турган. Меге колымда бек эмес, оодылчан жөөжөни чебер аппараткамдый бодолгон. Бистин жер үстинде мынан оодылчан неме жоктый бодолгон. Айдын жарыгында онын куп-куу мандайын, жабык кирбиктерин ле эзинге элбиреген алтын-торко чачын аяктап барада, мен бойыма бу ончозы жүк тышты ла кабыгы деп ичимде айдынгам. Эн учурлузы — көскө көрүнбейтени болуп жат...

Онын чала ачык эриндери уйку аразында күлүмзиренип ийерде, мен бойыма мынайда база айдындым: «Бу уйуктап жаткан Кичинек каан-уул бойынын чечегин качан да ундыбай жат, ол чечегине жаантайын чындык, ол чечек жаантайын онын жүрегинде, керек дезе уйуктап та жатканда, чечектин кебери онын ичинде жарыткыш кептү жалбырап, оны бойына имдеп, тартып турганы анчадала көрүмжилү... Анайда сананып, ол көскө көрүп турганынан чик жок сыныгу ла эрке болгонын мен ондогом. Жарыткыштарды чеберлеер керек: эзин салкыннын экипи оморды өчүре согуп та ийердег маат жок...

Анайып мен бараткам — а таң алдында кенетийин кутук сууга жеттим.

— Улустар түрген поездтерге кире конуп, је нени бедреп, неге мендеп бараткандарын бойлоры да билбей јадылар — деп, Кичинек каан-уул айтты. — Онын да учун олор ач-амырын билбей, ары-бери согулангап, үстүгип жүргүлейт...

Оноң сананып отурала, мынайда кожуп айткан:

— Темей сарбандажып турбай олор...

Биске учураган колодец Сахарадагы колодецтерден чек башка эмтир. Мындагы туштап турган колодецтер — кумактагы тегин ле оро. Бу бистиң тапканыс десе чек ле журтгардагы колодецтердий. Је жуугында кандый да жург јок болгон, онын учун мен мыны түжимде деп бодогом.

— Кичи кайкаар эмтир — деп, Кичинек каан-уулга айттым, — саң башка неме, көрзөң дө, мында бастыразы белен: тутказы да, көнөги де, армакчызы да...

Ол каткырып ийеле, армакчызын тартып көрүп, тутказын толгоп баштады. Тутка десе чыкырай берди.

— Угуп туруң ба? — деп, Кичинек каан-уул тыңдаланып, менен сурады. — Бис колодекти ойгозып ийгенис, эмди ол коңондоп чыкты...

Ол арып берер болор деп, мен чала чочып турдым.

— Сууны мен бойым тартып чыгаратам — деп ого айттым, — сенин күчин арай јетпес.

Мен толтыра суулу көнөкти араайын чыгарып алала, төгүлбезин деп, колодектиң таш кырына чебер тургузып койдым.

— Бу сууны ууртап-ууртап ичер күүним келет — деп, Кичинек каан-уул айдат. — Берзен, ичейин!

Онын нени бедреп жүргенин мен бу ла тужунда билдим!

Көнөкти онын эрдине жууктада тудуп бердим. Ол көзин јумуп алала, ичип-ичип турган. Бу минуттар эн јаркынду јыргалдый болгон. Суу да тегин суудый эмес болгон. Бу суу јылдыстар алдыла өткөн узун-узун јолдон, тутканың чыкыртынан ла мениң колдорымның күчинең бүткен суу болгон. Ол јүрекке берилген сыйдый болгон.

— Сенин планетаңда — деп, Кичинек каан-уул куучын-

дайт, — улустар бир садтын ичинде беш мун гүл-чечек өскүрөт, же... эн керектү бедреп турганын таап болбой жадылар...

Таап болбой жадылар — деп, мен жөпсиндим.

— Же олор бедреп турганын сок жаңыс бир чечектен, бир уурт суудан таап алар аргалу ине...

— Андый эмей аа — деп, мен жөпсиндим.

Кичинек каан-уул база катап мынайда айткан:

— Же көстөр — сокор. Жүрекке, жаңыс ла жүрекке салдырып, бедреер керек.

Мен суудан ичтим. Серий түштим. Тынарга жеңил. Тан алдында кумак мөттий алтын өңдү боло берет. Онон улам мен бойымды там үстине ырысту деп бодоп турдым. Кунугып, мен кайдатан эдим?..

Кичинек каан-уул жанымга катап отура түшти:

— Сеге айткан сөсти тударга керек — деп жалакай үниле унчукты.

— Кандый сөсти?

— Ол бир менин куражыма нокто эдип беретен болгонуңды ундып койдың ба?.. Мен ол чечек учун каруулу инем.

Карманымнан бойымның журуктарымды чыгара тарттым, Кичинек каан-уул десе оларды аяктап көрөлө, жаза каткырды.

— Сенин баобабтарың капустага түңгей эmdir...

А мен баобабтарымла наайлу көөрөп-оморкоп турган болгом деер!

— Сенин түлкүңнүн кулактары десе торт уйдың мүүстериндий! Узунун кандый дейзин!

Ол база ла тала каткыра берди.

— Сен, нажы, чындык эмес. Тон өткүрө кату эmdirин. Мен качан да, ичи ле тыштын жураган жутпа жыланнан башка, база нени де журап көрбөгөнүмди билбейтен эmdirин, не каткырып турун?

— Же, кем жок — деп, ол мени токунадып айтты. — Балдар ол до жогынан ондоор эмей.

Мен, чындап та, эмештен токунап, ого бүдүп, куражына кийдиретен ноктоны журап ла бердим. Журугымды Кичинек каан-уулга берип жада, жүрегим нени де сезип, ширт этти.

— Сен нени де сананып-шүүп алган болгодыйың, меге десе айтпай, жажырып туруң...

Je ол каруузын бербеди.

— Билерин бе — деп, ол айткан, — эртен, слердин Јерге келип түшкенимнен бери туй бир жыл болор...

Эмеш унчукпай отурала, мынайда айтты:

— Менин келип түшкен јер мынан чек ыраак јокто...

Анайда айдала, кызара берди.

Менин көксиме та ненин де учун, кудај билер оны, база ла уур боло берди, је мен јаан айабай, оноң сурадым ла:

— Айдарда, бир недеде мынан озо, бис экү танышкан күн, сен бу ээн, кижі јуртынан мун миль ыраак јерде сок јангыскан тегиндү эмес јүрген турбайың? Сен ол тушта келип түшкен јерине ойто бурылдың ба?

Кичинек каан-уул мыны угуп, там тыңыда кызарып чыккан.

Мен десе чала тидинип-тидинбей база ла сурадым:

— Байла, бир жыл толгонынан улам сен бурылар деп сандың ошкош?

Ол база ла кызара берди. Менин сурактарымның бирүзине де ол кыңыс эдип каруу бербеген, је качан кызарганда, онызы «эйе» дегени, андый эмес беди?

— Меге коркушту — деп, мен улу тынып, сөсти баштап ла јадарымда, ол менин эрмегимди үзе согуп ийди:

— Ишке кирер өйиң једип келт. Машинага бар. Мен сени мында сакырым. Эртен эниргери кел...

Je менин санаам токунабайт. Байагы Түлкү санаама кирди. Качан бойыңды үретиртип алзан, кийининде ыйлаарга да келижер.

XXVI

Колодецтен ыраак јокто јебрен таш шибеенин арткан-калганы бар эмтир. Эртезинде энирде мен ижимди бүдүрип койоло, байагы јерге једип јууктап келеделе, ыраагынан көр-

зөм, Кичинек каан-уул стененин кырында будын салактадып алган отуры. Бу ок өйдө меге онын үни угулды.

— Сен ундып койгон бо? — деп, ол сурады. — Жок, ол мында эмес болгон.

Ого кем де каруузын берип турган ошкош, не дезе, Кичинек каан-уул жөпсинбей, мынайда айтканын угуп калдым:

— Онызы ондый ла, туй ла бир жыл мынанг озо, шак бу киреде болгон, је жаңыс башка жерде...

Мен базыдымды түргендедип ийдим. Же шибееенин жаанында меге кем де көрүнбеди, угулбады. Анча-мынча болбой туруп, Кичинек каан-уул катап ла кемге де каруузын берет:

— Ондый эмей а. Сен менинг изимди кумактанг таап ала-рын. Табала, сакы. Бүгүн түнде мен ол жерге келерим.

Стенеге жетире жирме ле метр кирези арткан, је менинг көзиме эмдиге ле неме илинип көрүнгелек.

Эмеш унчукпай турала, Кичинек каан-уул сурады:

— Сенин коронын күчтү бе? Мени узак кыйнабазын ба?

Мен тура түшкөм, жүрегим чым эдип калган, је мен эмдиге ле нени де ондолок болгом.

— Эмди бар — деп, Кичинек каан-уул айдат. — Мен төмөн секирип түжейин деп.

Бу ла тужында мен төмөн көрөлө, селт эдип, чочыганыма сан өрө секирип калгам! Стененин жаанында Кичинек каан-уулга бажын көдүрип алган сары жыланак түрүлеле, жаткан эмитир. Андый жыландардын короны кижини жарым ла минутынг бажында өлтүрип салатан эди. Карманымда колмылтыкты жоктоп сыймалап, жыланга тап эттим, је ол менин табыжымды уккан ла тарый, жоголып-шингип бараткан суучак чылап, кумакка араайын угулар-угулбас шылырап, чала темирдинг шынгыртына түнгей табыш чыгарып, мендебей жылып барала, таштардын ортозына жажынып кире берди.

Кичинек каан-уулды ла аргадап түжүрип алайын деп стенеге сырангай ла ойинде једе конгом. Ол куп-куу болуп калган эмитир.

— Кайдагы жаман ырага сен таптырттын, балам! — деп,

мен кыйгырып ийдим. — Жыландарла ненин учун эрмектежиң жадын?

Мен онын мойынынан тўжўрбейтен алтын арчуулын чечтим. Чыткыдын суулап, жыжып, суу ичирдим. Же сурактар берерге тидинип болбодым. Ол меге лаптап көрүп турала, тап эдип, мойынымнан кучактап алды. Онын жүреги окко алдырган куштый чарчалып согулып турганы меге чокум угулып турды.

— Машинанын үрелген жерин таап жазап алганын меге сүүнчилү — деп, ол айткан. — Эмди сенин жанып барар арган бар...

— Сен оны кайдаң билеринг?!

Чек чөкөдип койгон самоледымды бүгүн кенетийин жазап алгам деп, оны сүүндирерге ле келеткен болгом ине! Ол бу керегинде билер деп мен сакуыбагам, кайкаганым коркушту болды.

Же ол каруузын база ла бербей, жангыс мынайда айткан:

— Мен де бүгүн айылыма бурылып жанарым.

Ол менин жүрегимди тын-тын сыстадып, каркычалду мынайда кошты:

— Же менин жолым сенийненг чик жок узун да... чик жок уур да.

Бу ончозы кандый да саң башка болгон. Мен нени де аайлабай тургам. Мен оны, кичинегеш бабыйды чылап, бек кучактап турдым, же андый да болзо, ол колымнан чупчылып, тамы жаар тўжўп, ырап бараткандый, кармай алып тудар, токтодып алар аргам жок немедий деп иле бодолгон...

Ол кайдаар да ырада санааркап калган узак көрүп турды.

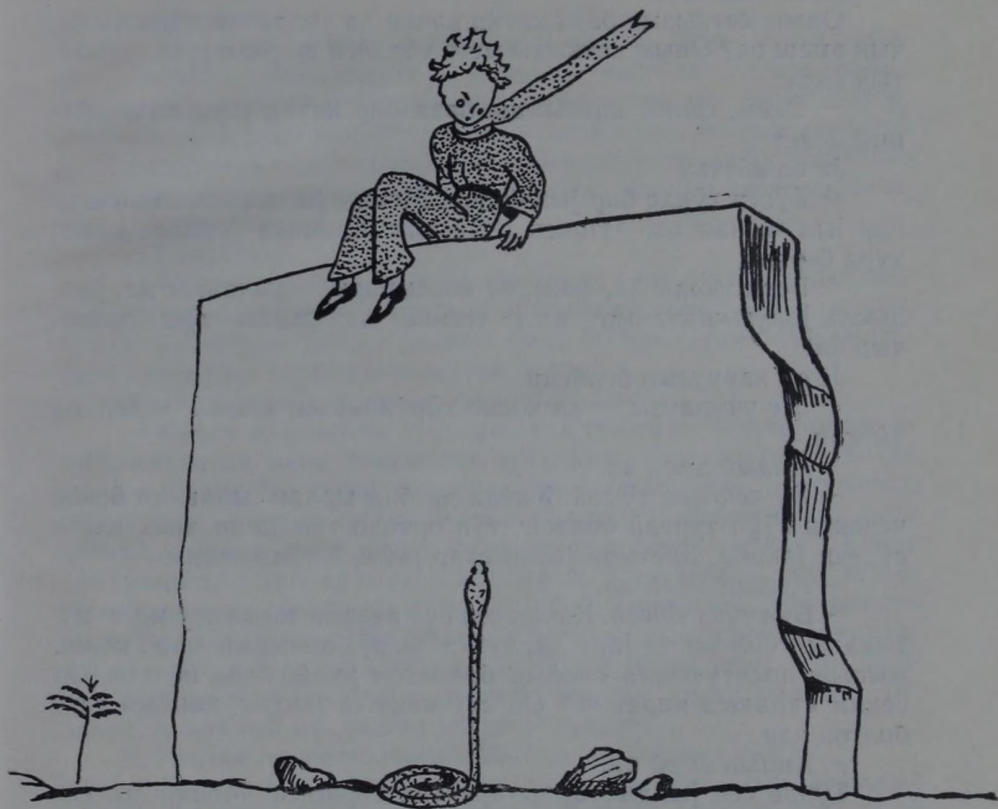
— Менде сенин куражын артар. Курашка берген кайырчагын база артар. База ноктон...

Ол кунукчылду күлүмзиренип ийген.

Мен узак сакугам. Ол санаазын алынып, ондонып келеткендий меге көрүнген.

— Сен санаанг ычкынып, тын коркыган, балам, эмди алдырбас.

Чындап та, канайып коркыбайтан эди! Же ол мыны угала, араайын каткырынып:

— Бүгүн энирде меге оонг до коркымчылу болор... — деп айткан.

Јүрегим дезе, јеткер башталарын белгелеген чилеп, ачуну сезип, чым этти.

Онын каткызын база катап качан да укпайтан эмежим бе, чын эмеш пе? Онын каткызы меге чөлдөги шоркырууш суучакты кару.

— Экем, сенин каткынды база бир катап угуп алар күүним келет.

Је ол айтты:

— Бүгүн түнде бир жыл болор. Менин жылдызым эмди шак бир жыл мынан озо түшкен јеримнин чип-чике үстине келип тура берер...

— Бери уксан да, экем, бу бастыразы — жыланын да, жылдысла јолугжатарын да — тегине ле јаман түш дезен, чын ба?

Је ол каруузын бербеди.

— Эң учурлузы — ол көскө көрүнбейтен неме... — деп, ол айткан.

— Андый эмей аа.

— Бу чечекке түней. Қайда да бир ыраак жылдыста өскөн чечекти сүүп турган болзон, түн ортодо тенгерини ајыктаарга сүреен јакшы. Бастыра жылдыстар јайыла түшкендий.

— Андый эмей аа.

— Бу сууга түней. Качан сен суу ичеринде, ол суу меге музыкадый болгон, је јарт ла, тутка ла армакчынын чөйө кожонгынын шылтузында онойып бодолгон эмей, база не деп. Ол сенин санаанга кирет пе? Ол суу кандый јакшы, кандый тату болгон эди.

— Андый эмей аа.

Түнде сен жылдыстарды ајыктап турарын. Менин жылдызым дезе тог өткүре оогош, оны сеге мен көргүзип болбозым. Онызы бир јанынан јакшы. Ол сеге камык жылдыстын бирүзиндий ле болор, сен оны ағылабазын. Ол тужында сен жылдыстар ајыктаарга сүүп баштаарын. Олор ончозы сеге најылар болуп калар. Ого үзеери сенде менин бир белегим артар.

Анайда айдала, ол каткырып ийди.

— Ах, экемди сени, экемди, сенин каткынды угарга ментын сүүйдим!

— Шак бу сыйым болзын... Ол суудый болор...

— Қанайып?

— Қажы ла кижиде бойынын жылдызы бар. Кезиктерине — јоруктап јүргендерге — олар јол көргүзет. Өскөлөрине олар тегин ле одычактардан бир де башказы јок деп бодолор. Ученыйларга олар бодойтон бодолгодый неме. Акчага көнкөрө жыгылып јүрген немеге олар алтындый көрүнөр. Је бу айдылган улустын ончолорына жылдыстар тил јок. Сенийи дезе чек башка жылдыстар болор...

— Қанайып?

— Түнде сен тегери дөөн көрөрин, сеге бастыра жылдыстын каткызы угулар, олардын ортозында мен јуртап јаткан, менин каткырып јүрген жылдыс база болор. Сенин жылдыстарын каткырып турган жылдыстар болор!

Анайда айдып, ол омок каткырып турган.

— Качан токуназан (учу-учында түгей ле токунаар эмейинг), качан да мени билгенинге сүүнерин. Сен качан да болзо менин најым болорын. Мениле кожо омок-омок каткырып, ойноп алар күүнин келер. Кажы бирде сен көзнөгинди шак мынайда кайра ачып ийеле, јакшызынып турар эмейинг... Онон тегерини ајыктап, сүүнчилү каткырып турганынды көргөн најыларын чат кайкап, эш-неме ондобой тургажын, сен ологро мынайда айдарын: «Эйе, эйе, мен жылдыстарды көрүп, јаантайын каткырып туратан кижі эдим!» Олор мыны угуп, сени, байла, јүүлген-эштеген болор бо деп сананар. Эмди билдинг бе, мен сеге кандый ачу-корон јетирерге јадым...

Ол катап ла токтодынып болбой каткырына берди.

— Сеге тен жылдыстар эмес, та нени-нени сыйлагамдый болор. Торт ло ал-камык каткычы-ойынчы, шыңырууш үндү көзүңилер ошкош...

Ол катап ла каткыра берди. Онон ойто бир де ойын-кокур јогынан мынайда айткан:

— Билеринг бе... бүгүн түнде... келбезен торт.

— Мен сени жагыскандыра артырбазым.

— Сеге мен кыйналып тургамдый... керек дезе, өлүп жаткан чылап көрүнөрим. Жаантайын анайда болуп жат. Келбе, керек жок. Тегине ичин ачыыр, короодоорың.

— Мен сени жагыскандыра артырбазым.

Je ол та неге де санааркап турган.

— Менин айдып турганым... байагы жыланнан улам база. Канай-эштеп ол сени чагып ийзе... Жыландар чугулчы ине. Кемди-кемди омор, карың, маказырап чагар.

— Мен сени жагыскандыра артырбазым.

Ол кенетийин токунай түшти:

Түнде ол турала, канайып жүре бергенин мен көрбөй калтырым. Ол бир шылырт эдер эмес, чек-чек базып жоголып каларда, кижн кайдаг сезетен эди. Качан мен ого тынастаган жаба жедеримде, ол бек сананып, бачымдап бараткан эмитир.

— А-а, бу сен туруң не... — деп, ол жүк ле айтты.

Ол мени колтуктап алды. Je оны та не де эмештен чочыдып турганы билдирет.

— Мениле кожо темей барып жадын. Сеге мени көрөргө ачу болор. Сеге мен өлүп бараткамдый көрүнөрим, je онызы чын эмес...

Мен унчукпайдым ла.

— Билерин бе... ол коркушту узак. Менин сөөк-тайагым өткүрө уур. Оны мен көдүрүп апарар аргам жок.

Мен унчукпайдым ла.

— Je бу — эскирген чел-кабыкты суурып, таштаган кептү. Онын учун мында санааркайтан не де жок...

Мен унчукпайдым ла.

Ол чыдашпай, чала өчүрө базыла берди ошкош. Je ол мени мекелеп койорго база бир ченешти:

— Билерин бе, бу сүрекей кайкамчылу болор! Мен де жылдыстарга көрүп турарым. Онон улам шак ончо жылдыстар чыкыраган эски колодецтер чилеп меге сүрекей кару ла жуук билдирер. Кажы ла жылдыс мени сүүнип сугарар эди...

Мен унчукпайдым ла.

— Кандый кайкамчылу болорын сананып көрзөн дө! Сен-

де беш миллион күзүңи, менде десе беш жүс миллион тонмок суу болор...

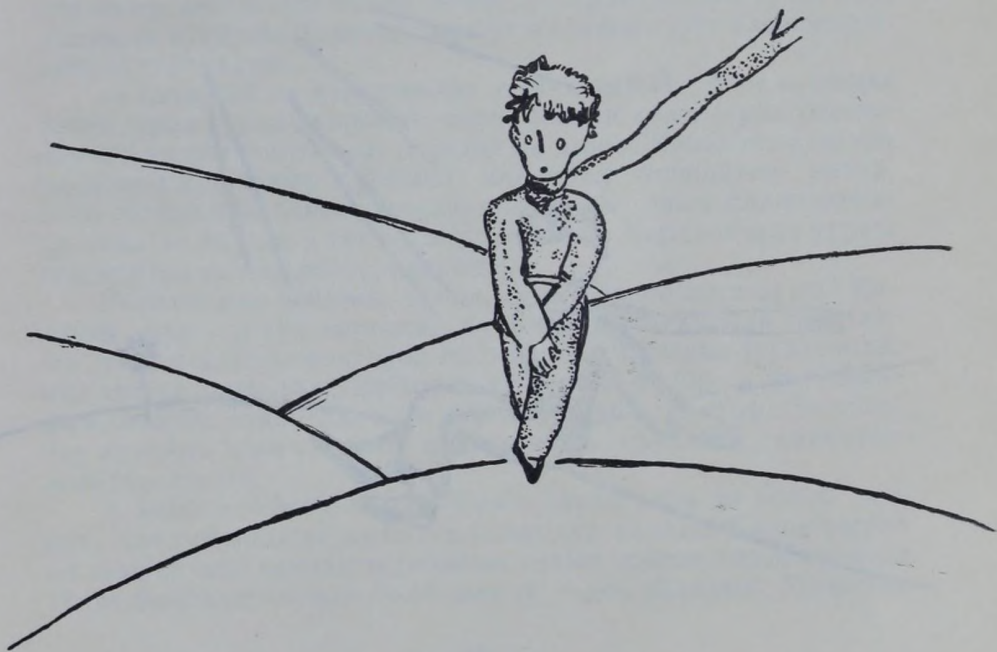
Мынайда айдып божогон сонгында, ол унчукпай барды, не десе чыдажып болбой, ол бойы да ыйлай берген...

Анча-мынча болбой туруп, бис, байла, једер јерге једип келгенис пе, кандый, ол мынайда айткан:

— Је, бис једип келдис .Сен мында тур, эмди мен бойым бир алтам эдейин.

Је ол тидинип болбой, кумакка отура тұшти, канайтса да, ого база коркымчылу боло берген эмей, онон ол тыныш алынып, айткан:

— Билеринг бе, не... менин чечегим... мен ол учун каруулу. Ол коркушту аргазы јок көөркийек сүрекей бүдүңкей эмей! База онын жүк ле жүдек төрт тегенеге бар, је онызыла көөркий јеткерден база канайып коруланар ол...

Буттарым нениг де учун тырлажып, талып турган, жүрегим чарчалып, таралжып жүреле, мен кумакка күч этире отура түштим. Ол өрө өндөйип айткан:

— Же... барганым бу...

Бир минут кире отурала, туруп, ичкери жүк ле бир алтам этти. А мен курула бергемдий, кыймык та эдип болбодым.

Бут алдынан сары жалкын жалт эдип, чөйлип калды ош-кош. Бир ле кезекке ол кыймыгы жок тура түшти. Кыйгырбады да. Онон чала кыйынынан, агаш жыгылган чылап, араайын барып түшкен. Табыш чыгарбады, кумак бастыра табышты жок эдип өчүрө базып, жаап салатан ине.

Оноң бери алты жыл өтти... Же бу учурал керегинде мен эмдигенче ле кемге де айтпагам.

Эзен-амыр бурылып келгенимди көрөлө, нөкөрлөрүм меге сүрекей сүүнишкен. Јүрегим сүре ле сыстап, санааркап та јүр-зем, мененг не болгон деп сураганда, мен ологго эш-неме сестирбей туратам:

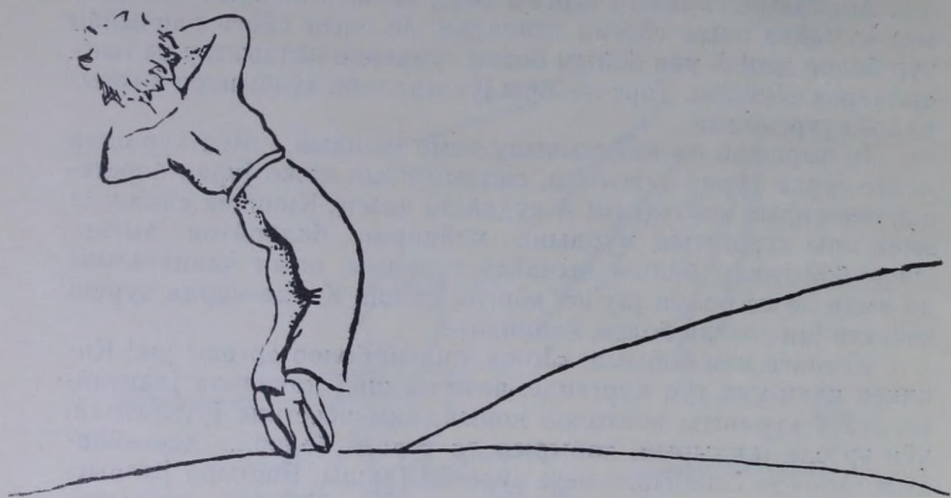
— Бу тегин удурум неме чөлдө тын јобогоньманг улам...
Је бара-бара учында мен бир эмештен токунай бергем.

...Је көксимниң сызы чек јазылганы јок ло. Мен бир неме-ни быжу билерим, јангыс ол мени токунадып јат. Мен билерим: Кичинек каан-уул бойының планетазына эзен-амыр једип барган. Анайда не сананып тургам дезе, качан таң адып келерде, мен кумакта оның сөөгин таппагам. Је оның сөөги канчийан уур болор деп! А мен бойым бозом тўндерде жылдыстарды тында-лаарга сүүйдим. Торт ло беш јүс миллион күзүңилер шыңыражып тургандый...

Је сырангай ла кайкамчылу неме мындый. Мен курашка нокто јурап турар тужымда, салдыргазын кожо јурап беретенин чек ундып койтырым! А кудай ла дезең, Кичинек каан-уул эмди оны кураштын мурдына кийдириң болбойтон эмтир. Оноң бойымнанг бойым мынайда сурадым: оның планетазында эмди ле не болуп јат не, көргөн кижиге? Керде-марда кураш чечекти јип салган болзо, канайдар?

Кезикте мен бойыма: «Јо-ок, ондый болор аргазы јок! Кичинек каан-уул тўн киргенде, чечегин шил какпакла јаантайын јаап, курашты ноктолоп койып, оны чечегине јууктатпай, кўн эртеде јандырып, кабырып ла турган болор...» деп айдадым. Анайда сананзам, меге сүрекей јакшы. Бастыра жылдыстар араайын шыңыражып, мениле кожо сүүнчилү каткырыжып тургандый.

А кезикте мен бойыма: «Кижиге бирде алаа да болуп калат... Ол тужында не-не болуп калардан айабас! Канай эштеп ол энгерде шил какпакты јабарын ундып койгон эмезе куражы тўнде божонып чыккан болбозын...» — деп айдадым. Мынайда

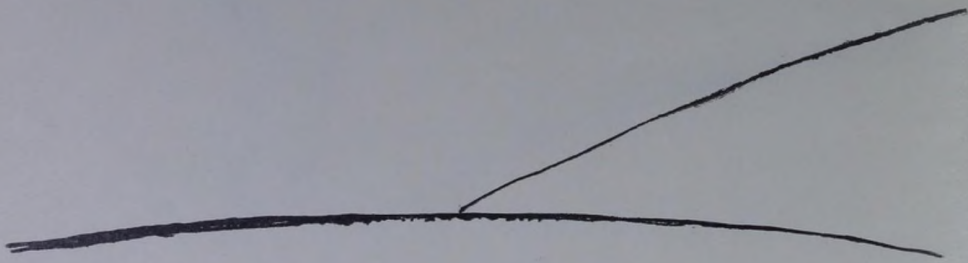

сананзам, чек токтоныкпай барадым. Бастыра жылдыстар мыны угуп, ыйлажып тургандый.

Бу ончозы кайкамчылу да, жажытту да. Кичинек каан-уулды мен чилеп ок айдары жок сүүй берген слерге де бу ончозы, андый ла сүрекей кереги жок эмес: кайда да, орчыланнын бир толугында бис качан да, качан да көрбөгөн бир кичинек кураш биске чек таныш эмес бир чечекти, айса болзо, жип салды эмеш пе деп сананар болзобус, бүткүл телекей биске чек башка болуп билдирет...

Тенери дөөн көрзөгөр дө. Бсйыгардан: «Байагы гүл-чечек эзен-амыр не айса жок не? Айса, оны болгобос жанынан кураш жип койды эмеш пе?» деп суразаар да. Анайда айдала, аыктанып көрөрдиг кажы жанында, эбиреде ончозы слерге чек башка болуп кубула берер, жарый түжер...

Мында кандый жаан учур, кандый кайкамчылу жажыт бар болгонын жаан улустын бирүзи де он доп болор эмес!

Бу, менин санаамла болзо, телекейде сүрекей жараш ла сүрекей эрикчил јер. Ээн чөлдин бу јери мынын алдында да страницада јуралган, је слер јакшы көрүп алзын деп, мен оны катап јурадым. Кичинек каан-уул Јердин үстинде баштап ла мында болгон, онын кийининде јоголо берген.

Слер качан бирде Африкага, ээн чөлгө келгедий болзоор, бу јерди кыйалтазы јогынан танып ийерге, ајарып көригер. Слерге мынайда өдөргө келишкедий болзо, сурап турум, мендебегер, бу жылдыстын алдында эмеш турыгар. Слерге алтын чачту кичинек уулчак базып келип, тын каткырып, слердин сурагаарга кандый да каруу бербезе, слер, јартын айдып турум, ол кем болгонын билип ийер болбойоор. Ол тушта — слерди сүреен сурап турум! — менин санааркап турганымды токунадарга ундыбагар, ол ойто келген деп, меге капшай бичигер.

АНТУАН ДЕ СЕНТ-ЭКЗЮПЕРИ

Антуан де Сент-Экзюпери 1900 жылда июнь айда Лион городто чыккан. Жаш тужында ол көп санаалар сананып, үлгерлер чүмдеп, журап, скрипкала ойноорына үренип туратан, же техниканы, машиналарды база тын сүүйтен. Он эки жаштуда ого баштапкы ла катап учуп барарга ырыс келишкен — ол туштагы жарлу французский пилот Ведриг оны бойыла кожо кейге учурып апарган. Шак бу учурал Антуаннын жүрүм-салымына тос салтарын жетирген. Бир кезек ойгө уул архитектура ла авиация ортозында эренистелип турган, же 1921 жылда черүге алдыртала, ол бойынын жолын — тенгери түбиле учуп жүрерин жана баспай талдап алган.

Ол пилот болгон, испанский Мароккодо французский аэродромнын начальниги болгон, онон «Аэропоста Архентина» деп компаниянын кейле жүрер жолдорынын директоры болуп иштеген. Авиациянын иит тужы — жирменчи, одузынчы жылдар болгон. Жакшы кемине жеткелек машиналарла ол түнде учарынын марын билип алып, гидросамолетты баштаарга үренип, кейле жаңы жолдор өткүрүп турган. Оны кайда учпаган деер — Кордильер деген туулардын да, Сахаранын да үстиле ол учуп жүргөн, бойынын машиназы да көп катап оодылган, өлүм-жеткерден жалтанбай, нөкөрлөрине де болужарга көп катап учуп жүргөн. Ол жаантайын бойын улус учун ла улус алдында каруулу деп бодойтон. Өлүмнинг жүзине ол канча ла кире көп көргөндө, анча ок кире жүрүмди тын сүүйтен. Тенгери түбинде канча ла кире узак болгондо, ого жер анча ок кире жуук ла төрөл боло беретен, жерди амыр, ару, ырысту бүдүмдү — улуска жайалган бүдүмдү көрөр күүчи анча ок кире тын болотон. Ол шүүлтелер, санаалар жанынаг там ла байып, оморды улуска айдып бербей жүрүп болбойтон. Анайып ол писатель болуп калган.

Онын «Түштүк почта» деп баштапкы повези 1928 жылда, «Түндеги учуш» деп экинчи повези 1931 жылда кепке базылып чыккан. Калганчы произведениеле кожо мак келген. Ол жүк ле канатту улустын жүрүми, ижи-тожы керегинде бичиген эмес. Талантту журналист, ол жүрегиле телекейде болуп турган ончо керектерди аярган. 1935 жылда Советский Союзка келип жүреле,

Москва керегинде терен санаалу, jakшы күүндү очерктер бичиген. Испаниядагы гражданский жуунун ойинде ол, французский газеттердин корреспонденти, Европанын салымы керегинде, фашизмнин кекедүзиндеги келер ой керегинде бичиген. Күнбадыштагы көп тоолу интеллигенттер чилеп, ол политикадан кедери турарга ченешкен, же узак анайып этпеген. Ненин учун десе ол чын гуманисттин бойы болгон. Онын 1939 жылда чыккан «Улустын жери» деп эн артык повезинен улусты акту жүрегинен, эрчимдү сүүгени иле көрүнөт. Онын учун кижилик фашизмге удурлажа жуулашкан калапту жылдарда онын туура турбаганы, стройдо болгоны жолду да, жарт та. Көп шыркалардын, түбек-жеткерлердин кийининде оны авиацияда служить эдерине жарабас дешкилеген, же ол ойто самолетко отуруп, Францияны өштү колына албаганча жуулашкан. Онын соңында Экзюпери Америкага ырбап барган. «Заложникке ийген письмонын» ла «Военный летчик» деп повестьтин страницаларынан бактырткан төрбөли керегинде корду, олжочыларга чугул ла оморды жаман көргөни билдирет. Же онын бичиген ончо произведениелеринде кижиликтин келер ойинде сүрекей тын бүткени ле ол келер ой учун бистин кажыбыс ла каруулу болуп, оны бастыра күчиле корулаар учурлу деген от-жалбышту шүүлте бар.

Антуан Экзюпери жердин үстинде кижиде адына тургадый, жайым, ырысту жүрүмге болуп тартыжар правого база катап жедип алган. Лиит тужынан ыраган, нөкөрлөринин болужы жогынан комбинезонун да кийип албас, кабинага да чыгып болбос эдип шыркалаткан ла кенеп калган бойы, ол машинаны баштаар ла адар аргазын жылыйтпаган. Ол өштүле ойто ло туштажып, 1944 жылда 31 июльда кейдеги жуу-согушта өлгөн. Жок, ол сүреен ле узак жүрбеген, сүреен де көп бичибеген. Же бойынын жүрүмиле де, өлүмиле де, бойынын бичиктериле де, соңында жарлалган письмо-молорыла да улуска ол көпти айдып берген.

Өлөр күнинен бир эмеш озо Антуан Экзюпери жаан эмес база бир бичигеш — өскөлөринен чек башка «Кичинек каан-уул» деп чөрчөк бичийле, онын журуктарын бойы жураган. Карыкчалду ла шоодылганду бу чөрчөк балдарга эмес, жаан улуска бичилген. Же чынын айткажын... Албатынын акту да бойынын чөрчөгинде керек десе жаш балдарга да жарт баштапкы, чүми жок шүүлтенин алдында кезикте булгаартып айтканы, улу ойгордын терен каттары жажынып жадатан ине. Кичинек кычыраачы мында ончозын ла санаазыла ондоор деп айдарга болбос, же көп неме онын санаа-шүүлтезин ойгозор, онын сагыжында ундылбай артала, жылдар бажында жаш корболор берер.

Нора Галь.

Антуан де Сент-Экзюпери

КИЧИНЕК ҚААН-УУЛ

На алтайском языке

Редактор З. С. Суразакова. Художественный редактор И. И. Митрофанов.
Технический редактор М. Г. Шелепова. Корректоры: В. Т. Самькова и
А. А. Боконкова.

Сдано в набор 9/XII 71 г. Подписано к печати 20/I 72 г. Формат 70×90 1/16.
Усл. п. л. 7,02. Уч.-изд. л. 4,4. Тираж 2000 экз. Заказ № 4843. Цена 30 к.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, г. Горно-Алтайск, пр. Коммунистический, 44. Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 27.

30 АКЧА

